

Prof. Dr. Ergun ÖZSUNAY

10.21492/inuhfd.1322824

“Hayvan olmak istiyorsan olabilirsin elbette. Bunun için insanlığın acılarına sırt çevirmen ve yalnız kendi postuna özen göstermen yeterlidir”.
Karl Marx, Ekonomi Politğin Eleştirisi”- Önsöz.

*“Hoşça bak zatuna kim zübde-i alemsin sen
Merdüm-i dide-i ekvan olan ademsin sen
(Kendine hoşça bak, alemin özüsün sen
varlıkların gözbebeği olan insansın sen)*
Şeyh Galip

1950’li Yıllar: Bir “Cumhuriyet çocuğu”nun yetişmesi.

Lise Yıllarım: 1949-1953

Otobiyoğrafiye lise yıllarımdan başlayacağım. Babamı çok küçük yaşlarda kaybettim. Beni ve kız kardeşimi, sınırlı imkanlarla büyüten ve yetiştiren sevgili annemizdir. Babasız kalma ve sık taşınma gerektiren kiracılık nedeniyle ilkokulun beş sınıfını da beş ayrı okulda okudum. Bu bakımdan daha ilkokuldan başlayan yakın arkadaşlıklara yabancıyım. Entelektüel formasyonumun Vefa Lisesinde oluştuğunu belirtmek isterim. Orta Okulda Jules Verne’in macera romanları ile A. J. Cronin’in duygusal romanları (Yeşil Yıllar, Pembe Yıllar, Şahika, Üç Aşk, Yıldızlar Bakarken) çerçevesinde gelişen okuma, öğrenme ve edebiyat sevgisi Vefa Lisesinde gelişmiştir. Lisede edebiyat, felsefe, sosyoloji ve tarih en sevdiğim derslerdi. Lisenin ilk yıllarında bir yandan Türk edebiyatının unutulmaz romancıları (Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halit Karay ve Halide Edip Adıvar); bizim kuşağın çok beğenilen şairleri (Cahit Sıtkı Tarancı, Yahya Kemal, Necip Fazıl Kısakürek, Ziya Osman Saba, Ahmet Kutsi Tecer, Ahmet Muhip Dırnaz) ve Divan Edebiyatının unutulmaz isimleri (özellikle Fuzuli, Baki, Enderunlu Vasıf, Şeyh Galip); diğer yandan da Dostoyevski, Tolstoy, Gorki, Balzac, Lamartin, Anatole France ve diğer edebiyat devleri yaşamımın bir parçası oluvermişti. Her hafta sonu Babıali yokuşunda dolaşırken özellikle Remzi Kitabevi, İnkılap Kitabevi ve Türkiye Yayınevi en sık uğrak yerlerimdi. Felsefe, psikoloji ve sosyolojiye olan ilgimi –görüşlerini paylaşmadığım- öğretmenim Nurettin Topçu’ya; edebiyat sevgimin gelişmesini edebiyat öğretmenim Behice Kaplan’a ve tarih tutkunluğumu da Reşat Ekrem Koçu’ya borçluydum.

Felsefe öğretmenimiz Nurettin Topçu doktorasını Fransa’da yapmıştı; M. Blondel’in “Hareket” (action) felsefesinin savunucusuydu; doçent titrine sahip olduğu halde Vefa Lisesi ve Robert Kolejde felsefe dersleri vermekteydi. Ondan çok iyi klasik felsefe öğrenmekteydik. Platondan Hegel’e, Kant’tan Blondel’e, Bergson’dan Bertrand Russell’a tanınmış tüm düşünür ve filozofların dünya görüşlerini bilmekteydik. Topçu, her öğrenciden ilgi ve kapasitesine göre bir filozofun eserini okumasını ve bir ödev hazırlamasını isterdi. Bana anlaşılması çok kolay olmayan İrlandalı filozof G. Berkeley’in “Beşerî Bilginin Prensipleri”ni okumak düşmüştü. Hazırladığım ödevi çok beğenen Topçu, felsefeye pek sevgisi olmayan başka bir arkadaşına vermiş olduğu Bergson’un “Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı” adlı eserinin iki bölümünü de benim üstlenmemi istedi. Kısacası, Vefa Lisesini bitirdiğimde 1950’li yılların felsefe, psikoloji ve sosyoloji sorunları hakkında sıradan öğrencilerden çok yukarıda bir formasyona sahip bulunmaktaydım.

Edebiyat kültürümde Behice Kaplan’ın katkılarını unutamam. Divan ve Cumhuriyet şiiri ile Tanzimat edebiyatı ve Yeni Türk edebiyatı kültürünü ona borçluyum. Behice Kaplan da her öğrenciden, biri Türk edebiyatından; diğeri Batı edebiyatından iki eserin okunmasını ve özetlerinin çıkarılmasını isterdi. Benden Refik Halit Karay (Memleket Hikayeleri) ile Dostoyevski’yi (Suç ve Ceza, daha sonra Karamazov Kardeşler ve Budala) okumam istenmişti. Arkadan Anatole France’ın “Thais”i ve “Tanrılar Susadılar”ı geldi. Böylece Türk edebiyatı ile Batı edebiyatının en usta yazarlarının dünyalarına girmiş olmaktaydım.

Tarih sevgimi ve tutkumu ise, tarih öğretmenim Reşat Ekrem Koçu’ya borçluyum. Reşat Ekrem öğretmenimiz tarih derslerini alışlagelen öğretim tarzında anlatmazdı. Tarih gözünüzün önünde bir sinema filmi gibi canlanıverirdi. İlk Çağ anlatılmakta ise, kendinizi bir anda Babil’in Asma Bahçelerinde bulurdunuz; Orta Çağlar anlatılıyorsa Semerkant’taki halkın yaşam kavgası; Avrupa’yı kasıp kavuran “Kara Ölüm” (veba salgını); Haçlı Seferleri, Hıristiyanların İstanbul’u fethetmesi ve kültürel talanları vb. ardı ardına sıralanırdı. Vefa Lisesindeki diğer öğretmenlerimin de öğrenim hayatımda az çok etkileri olmuştu; bu vesileyle Türkiye’nin önemli ressamlarından biri olan resim öğretmenin Seyfi Toroy’a da güzel sanatlara ve özellikle resim sanatına ilişkin kültürüme katkıları için teşekkür borçluyum.

Bu öğretmenler, bir yontucunun kaba bir mermeri işleyerek sanat eseri yaratması gibi bizim ruhumuza şekil veren sanatçılardı. Hayatımın sonraki dönemlerinde o 1950’li yıllarda Vefa Lisesinde okuyan kişilerle karşılaştığımda herkesin az veya çok bu öğretmenlerden bir şeyler almış olduğunu gözlemlemiştir.

İstanbul Hukuk Fakültesi Yıllarım: 1953-1957

O tarihlerde milli eğitim düzeninde yapılan bir değişiklik nedeniyle biz Vefa Lisesinde 4 yıl okuduk. Son sınıfta Fen ve Edebiyat Şubelerine seçme günü geldiğinde büyük bir istekle Edebiyat Şubesine seçmiştim. Niyetim Ankara’da Siyasal Bilgiler Fakültesine girmek; daha sonra dış işleri bakanlığında memur olarak (tabii konsolos, ataşe, elçi vb.) meslek hayatımı sürdürmektir. Bu nedenle SBF sınavlarına girmiş ve 15. sırada burslu öğrenci olma hakkına kavuşmuştum. O tarihte sınırlı bir gelire yaşayan ailem için burslu olarak yükseköğrenim yapabilmem önemli bir nimetti. Ancak içimden Ankara’ya gitmek de gelmiyordu. Ama yine de trene atlayıp gittim; SBF daha açılmamıştı, kayıtlar bir iki gün içinde başlayacaktı. Bir yandan ayaküstü tanıştığım arkadaşların hoyratlığı; bir yandan kalacağım pansiyonun sefil durumu isteksizliğimi giderek arttırmaktaydı. Buna bir de köklü bir soğuk algınlığı eklenince ateşli geçirdiğim iki geceden sonra evime dönmeye karar verdim. Bursu istemediğimi bildirmek amacıyla SBF Öğrenci İşlerine bile uğramaksızın İstanbul’a döndüm. Evime kavuştuğum için sevinçliydim. Annem de oğlunun dönmesini “her işte bir hayır olduğu” inancıyla karşıladı; üç kişilik ailemin bir araya gelmesinden hepimiz mutluyduk.

Üniversite seçme sınavlarında aldığım notlar İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine girebilmem için yeterliydi. İstanbul Hukuk Fakültesini seçtiğim için mutluydum; burayı bitirdikten sonra da Dışişleri Bakanlığında memur olabileceğime inanmaktaydım. (Ancak bilinçaltında, bu düşüncenin kendim için bir kandırmaca olduğunu ve kendi çabalarımın yarattığım bir fırsatı tepmekte olduğumun da farkındaydım). Hukuk Fakültesinde derslere başladıktan sonra özellikle Anayasa hocaları Hüseyin Nail Kubalı ve Tarık Zafer Tunaya ile Medeni Hukuk hocası Bülent Davran’a sempati duymaktaydım. Bir vesileyle Bülent Beyin özel bir ilgisini de kazanmıştım. Bir ders sırasında Bülent Bey “beden yapısı ve karakter” arasındaki ilişkiden söz etmiş; “bu ilişkiyi ortaya atan Alman bilim adamını tanıyan var mı?” diye sormuştu. Sessizlik, kimsenin bu sorunun cevabını bilmediğini göstermekteydi. Oysa Bülent Beyin sorduğu bilim adamı lisede psikoloji dersinde öğrendiğim “Ernst Kretschmer”di. Sorunun cevabını verip “astenik, piknik ve atletik tipler” hakkında açıklamalar yapınca Bülent Bey sınıfta benim için çok övücü sözler söyledi; dersten sonra da çağırarak tebrik etti.

O tarihlerde Roma Hukuku dersini Prof. Andreas B. Schwarz okutmaktaydı. Ancak benim Fakülteye girdim yıl Schwarz vefat etmişti. Roma Hukuku kürsüsünde Doç. Dr. Türkan Rado ve Dr. Asistan Ziya Umur’un bulunmasına ve her ikisinin de Roma Hukuku derslerini bilimsel normlara uygun olarak verebileceklerinin bilinmesine karşın, Fakülte Yönetimi tarafından, Roma Hukukuna Giriş derslerinin kısa bir süre Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu’na verilmesi uygun görülmüş; ders hocası olarak Roma’dan Prof. Giovanni Pugliese’nin davet edilmesine karar verilmişti. Kısa bir süre sonra Prof. Pugliese İstanbul’a geldi. Pugliese derslerini Fransızca anlatıyor; Dr. Ziya Umur da Türkçeye çeviriyordu. O tarihlerde yazılı sınavları veren öğrencilerin, bir de sözlü sınava girmesi gerekmekteydi. Sözlü sınavda Pugliese’nin yanında Ziya Umur oturuyor; Pugliese sınav sorusunu Fransızca soruyor, Umur bunu Türkçeye çeviriyor; öğrencinin Türkçe cevabını da Fransızca olarak Pugliese’ye aktarıyordu. Bu usul nedeniyle sözlü sınavlar gece yarısına kadar devam etmekteydi. Ancak bu görünüm Türk Üniversitelerinin ciddiyetinin ve güvenilirliğinin kanıtıydı. (On yıllar sonra Roma hukuku derslerinin Roma tarihine biraz meraklı olan ve sağdan soldan toplama avukatlara verildiğini ya da Fakülteye yeni giren araştırma görevlilerine Roma hukukunun anlatıldığını görünce insanın içi fena oluyor. Nereden nereye!)

İstanbul Hukuk Fakültesinde birinci sınıfta İktisat dersi de okutulurdu. Ancak nedense öğrencilerin çok büyük bir bölümü bu derse gelmez; Prof. Hazım Atf Kuyucak gibi çok bilgili ve deneyimli bir iktisatçıdan İktisat öğrenmezlerdi. Benim de dahil olduğum çok küçük bir grup hocayı izlemekteydi. Benim İktisat dersine olan merakım, biraz toplumsal yaşam bakımından iktisadın çok önemli olduğunu algılamış olmamdan; biraz da Karl Marx’a duyduğum platonik sempatiden ileri gelmekteydi. O tarihlerde Türkiye’de Karl Marx’ı okumak tehlikeli bir işti; Marx’la ilgili Türkçe eserler çok az olduğu gibi; bunları arayıp edinmek de başını belaya sokmaktan farksızdı. Benim Marx’ı doğru dürüst okumam yurt dışında bulunduğum yıllarda (1960, 1962-1964) olmuştur. Hazım Atf Kuyucak ağır başlı, iyi giyimli ve nazik bir beyefendi idi. İktisat konularını anlaşılabilir bir tarzda ağır ağır anlatırdı. “İktisat Dersleri” adını taşıyan bir ders kitabı da vardı. Öğrenci bu kitabı okurdu. Kuyucak New York’ta iktisat okumuştur; iktisadi olguları, kavramları ve sistemleri kolay anlaşılabilir bir şekilde anlatırdı. Onun kitabını satır satır okur; önemli yerleri de kırmızı-mavi kurşun kalemle işaretlerdim. Arada bir hocaya bazı sorular sorduğum da olurdu; hoca beni dinler, ilgim için de teşekkür ederdi. Yukarıda sözünü ettiğim eserinin 30. sayfasında Amerikalı Prof. Henry Clay’in eserinden (Economics for the General Readers, New York, 1919, s. 385) aktarılan bir pasaj o yıllarda beni çok etkilemişti. Clay’in görüşü yıllar sonra da etkisini sürdürdü. Clay şöyle diyordu: “Eğer bir zengin bir köpek yavrusu için 500 dolar verirken, bir fakir çocuklarının tahsili için 495 dolar verebiliyorsa, rekabet şartları altındaki bir toplumun istihsal kaynakları, fakirin çocuklarının tahsili düşünülmeden önce zengine istediği

köpeği tedarik hususuna tahsis olunur”. Bu pasajla ilgili olarak Kuyucak hocayla konuştuğumda, hoca “Clay, kapitalist ekonomiyi çok doğru olarak anlatmış; kapitalist ekonominin özü budur” demişti.

Hukuk Fakültesi Mezuniyeti ve Asistanlık Yılları: 1957-1966

1957 yılında Fakülteden mezun oldum. Dışişleri Bakanlığında memur ve diplomat olma düşüncüm gitmişti. Prof. Kubalı beni Anayasa kürsüsüne beklerken, hocam Bülent Davran ile bu kürsiye daha sonra katılan ve son sınıfta benim hocam olan Prof. Selahattin Sulhi Tekinay’ın tavsiyeleri üzerine “Medeni Hukuk ve Mukayeseli Medeni Hukuk” kürsüsüne asistan olmayı tercih ettim.

Fakültede araştırma asistanı olarak çalışmaya başladığım ilk günlerde gelecekteki yaşamımı derinlemesine etkileyecek bir olay vuku buldu. İstanbul Hukuk Fakültesiyle, Michigan Law School ve Columbia University School of Law arasında yapılan bir öğretim üyesi mübadelesi anlaşması uyarınca Michigan’dan (Ann Arbor’daki Hukuk Fakültesi) Profesör Alfred F. Conard’ın konuk öğretim üyesi olarak İstanbul’a geleceği bildirildi. Prof. Davran da beni çağırarak “Mukayeseli Hukuk derslerinde Common law ve Amerikan hukuku dersleri Conard tarafından verilecek; Conard’la çalışmanı ve onun derslerini öğrencilere çevirmeni istiyorum” dedi. Böylece Bülent Davran’la “Medeni Hukuk” derslerine girerken; Prof. Conard’la da “Mukayeseli Hukuk” derslerine girmeye başladım. Başlangıçta çevirmenlik işi bir hayli yorucuydu. Common law terminolojisi Kara Avrupası hukuk dilinden çok farklıydı ve İngilizce -Türkçe doğru dürüst bir “Hukuk Sözlüğü” de mevcut değildi. Çeşitli kavramları açıklayabilmek için Fransızca ve Almanca sözcüklerden ve eserlerden yararlanarak Türkçe karşılıklar bulmak beni zorlamaktaydı. Ancak önümde yeni bir dünya açılmıştı; Türkiye’de çok az kişinin bildiği Common law ve Amerikan hukuku uzmanı olmam söz konusuydu. Ne kadar çok çalıştığımı gören Prof. Conard, bir süre sonra beni sağa sola “my indomitable translator”ı (yılmaz çevirmenim) olarak takdim etmeye başladı. Conard’ın verdiği derslerin çevirisi daha sonra Fakültemiz tarafından “Anglo-Amerikan Hukukuna Giriş” adı altında yayımlandı. Conard her hafta Divan Otelinde Türk iş adamlarına “Doing Business in the U.S.” (Amerika’da İş Yapmak) adı altında konferanslar verirdi. Bunları da ben çevirmekteydim. Günümüzün çok tanınmış iş insanlarının bir bölümünü bu konferanslarda tanıdım. Conard’ın son konferansında bunlardan biri Prof. Conard’a “bir yıldan beri Türkiye’desiniz; acaba Amerikan iş adamıyla Türk iş adamı arasında ne fark var? Görüşünüzü rica edebilir miyim?” şeklinde bir soru yöneltti. Conard, biraz düşündükten sonra şu cevabı verdi: “Amerikan iş adamı önemli bir sözleşmeyi imzalamadan önce hukukçulara incelettirir, daha sonra imzalar; oysa Türkiye’deki gözlemim şu: Türk iş adamı sanki kendisi hukukçuymuş gibi imzayı basıyor; daha sonra sözleşmeyle başı derde girince de hukukçulara danışıp beni bu sıkıntıdan kurtarır mısınız diyor”. Conard’ın bu gözlemini hiç unutmadım. Sonraki on yıllarda hukuk uygulamasına girdiğimde ve çeşitli Türk teşebbüslerine hukuki görüşler sunmam istendiğinde durum gerçekten Conard’ın gözlemlemiş olduğu gibiydi.

Yıl sonu yaklaştığında Conard bana ABD’nde “master” yapmak isteyip istemediğimi sordu; istersem hemen Ann Arbor’daki hukuk fakültesinde master çalışması için bir burs bulabileceğini söyledi. Burs sorununu kolayca çözüme bağlamak varken, nedense “hocam ben Harvard ya da Yale Hukuk Fakültesinde master çalışmalarına katılmak istiyorum” dedim. Prof. Conard biraz şaşırıp, ancak genç asistanın duygusal eğilimine de anlayış göstererek benim için güzel bir tavsiye mektubu kaleme aldı.

Harvard bursunu kazanmam üzerine sınıf arkadaşım olan eşim Ünver Alton’la evlendik; törenin ertesi günü de Harvard çalışmaları için Boston’a (Cambridge) uçtuk.

Harvard Law School’da derslerine severek girdiğim hocalar Prof. Arthur Taylor von Mehren (Mukayeseli Hukuk), Prof. Lon Fuller (Sözleşmeler) ve Prof. Dowson’dı. von Mehren, master çalışmamın konusu olarak “Public Promises of Rewards and Prize Contests in Civil Law and Common Law” (Kara Avrupası Hukuklarında ve Common Law’da İlan Yoluyla Ödül Sözü Verme ve Ödüllü Yarışmalar) olarak belirledi. Harvard Hukuk Fakültesinin büyük kitaplığında ve o tarihte yeni inşa edilmiş “International Legal Studies” binasındaki kitaplıkta çalışmalara başladım. Odam bu binanın alt katındaydı ve oda arkadaşım da Zigurd Zile’ydi. (Zigurd sonradan önemli bir Sovyet Hukuku uzmanı oldu). Türkiye’de popülist siyasetçi Adnan

Menderes’in son aylarıydı. Bu arada, Küba’da Amerikalıların adamı olan diktatör Bastista’ya karşı Castro ve Che Guevara Küba Devrimini gerçekleştirmek üzereydiler.

1960’lı yıllar: “Bilimsel erk”in oluşturulması ve “askerlik anıları”

1960 Haziran’ında yurda dönmüştüm. Bu arada Küba Devrim iç hesaplaşmalarını yapıyordu. Bu olayları Türkiye’de ibretle izlemekteydik. Kennedy’nin 1961 Nisan’ında gerçekleştirmek istediği “Domuzlar Körfezi” (Bay of Pigs) saldırısı da başarısızlıkla sona ermişti. Karşı devrimcilerin Amerikan desteğiyle yeniden iktidara gelme düşleri söndürülmüştü. Yurda döner dönmez doktora tezimle ilgili çalışmalara başlamıştım.

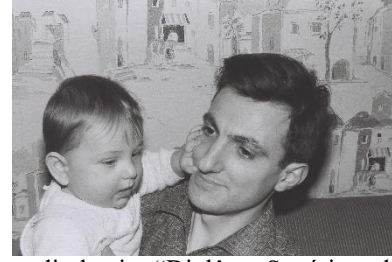
O günlerde yine ileriki hayatımı etkileyecek bir olay vuku buldu. O günlerde Amerikalı başka bir konuk hoca (visiting professor) daha Fakültemize gelmişti: Columbia Üniversitesinden Prof. E. Allan Farnsworth. Hocam Bülent Bey, Farnsworth’un derslerini çevirmemi istedi. Farnsworth, Mukayeseli Hukuk dersinde “American Private Law”u (Amerikan Özel Hukuku) anlatmaktaydı. Farnsworth Birleşik

Devletlerde önemli bir hukukçuydu. Daha sonraki dönemlerde “Sözleşmeler Hukuku” alanında en gözde hukukçulardan biri oldu. Özellikle “Restatement on Contracts”in yenilenmesinde ve “Sözleşmeler Hukuku” (Contracts) alanındaki yeni gelişmelerde Amerikan Hukukuna önemli katkılarda bulundu. Yıl boyunca yaptığım çeviriler de Fakültemiz tarafından “Amerikan Hususi Hukukuna Giriş” adı altında yayımlandı.

Harvard Law School’da “master of law” çalışmamı yaparken, “International Legal Studies”teki zengin kitaplıkta 2. Dünya Savaşında Amerikan İşgal Kuvvetleri tarafından Berlin’den getirilen Alman ve sair hukuklara dair seçkin eserlerden de yararlanabilmek fırsatını bulmuştum. Doktora tezimin konusu “İnançlı Muameleler” idi (fiduziarisches Rechtsgeschäft). Amerikan hukukunun “trust”ı ile “Kara Avrupası hukuklarının inançlı muamele” kavramı birbirinden çok farklıydı. Bu bakımdan kitaplıkta hem master tezimle ilgili çalışmalarını sürdürmekte; hem de gece yarılara kadar çalışarak “doktora tezimle ilgili notları” da çıkarmaktaydım. Yurda döndüğümde Türkçe kaynaklar dışında yabancı hukuk literatürüm eksiksiz gibiydi. “İnançlı muameleler”e ilişkin Alman, İsviçre ve Fransız hukuk kaynakları incelenmiş durumdaydım. Böylece bir yandan Farnsworth’un derslerini çeviriyor; diğer yandan da inançlı işlemlerde “hakkın tam devri” görüşüne dayanan doktora tezimi kaleme alıyordum.

Böyle bir durum Fakültemizin alışık olmadığı bir olguydu; yurt dışından gelen genç bir asistanın bir yıl içinde hem “master tezi”ni yazarak “LL.M.” derecesini alması; hem de doktora tezini tamamlayabilecek bir aşamaya gelmesi olur şey miydi? Amerikan hukukunu sevmeyen ve benim hızlı ilerlememden rahatsız olan bazı asistan arkadaşlar ve genç doçentler, o tarihlerde nedense benden pek hazzetmeyen İsmet Sungurbey’i kurmaya başladılar. Doktora tezimin savunulması günü geldiğinde, inanılmaz bir şey oldu. Tez savunmalarında genel olarak sadece bazı asistanlar veya hocalar dinleyici olurken; benim savunmama Sungurbey’in ders verdiği sınıfın tüm öğrencileri davet edilmişti. Sungurbey, benimsediğim ve savunduğum ne varsa tam aksini söylüyor; virgül ve noktalı virgül yanlışlıklarını bile “tezdeki yanlışlıklar” olarak ileri sürüyordu. Sonuç olarak, dörde karşı bir olumsuz oyla kabul edildi; bir süre sonra da yayımlandı ve ilgiyle karşılandı. Ancak, tezin kısa bir süre içinde tükenmesinden sonra da savunma gününü bir türlü unutamadım. Kırk yıl sonra, 2000’li yıllarda tezimin “tıpkı basım”ının yapılması önerildiğinde de çeşitli yayınevleri tarafından yapılan önerileri kabul etmedim.

1960’lı yılların ortalarına doğru meslek yaşamım bakımından benim için önemli olan diğer bir olay Strasbourg’daki “Faculté Internationale pour l’Enseignement du Droit Comparé”de öğrenim görmemle ilgilidir. Prof. Arthur Taylor von Mehren’in ve hocam Davran’ın teşvikleriye 1962 İlk Yazında bu Fakültenin “deuxième cycle” (ikinci dönem) mukayeseli hukuk öğretimine katıldım. “Diploma de Droit Comparé”yi aldıktan sonra, 1963 yılında “troisième cycle” ‘e (üçüncü dönem) katılarak Mukayeseli Hukuk eğitime devam ettim. Bu arada oğlum Murat’ın doğumu da beklenmekteydi. Her an yurda dönecek şekilde hazırlık yapmıştım. Ancak Murat, benim Strasbourg’daki çalışmalarımı beklemek nezaketini gösterdi. Biraz geç doğarak kendi yaşamını riske edip benim “Diplôme Supérieur de Droit Comparé” derecesini almamı bekledi ve aynı yıl benim dönüşümden sonra dünyaya geldi.

Strasbourg’daki fakültede öğrenim sırasında hem mesleki hem entelektüel hem de genel yaşamımda çok önemli gelişmeler oldu. O dönemin en önemli hukukçularını tanımış olmuştum; bu hocalar sonra birlikte ya da yakınlarında çalıştığım insanlar içinde yer aldılar; onlarla görüşüp konuşuyor, yazıyor ve çalışmalarını izliyordum. Bazılarını sıralamak isterim: Rene David (Fransa), R. Houin (Paris), G. Marty (Toulouse), E. Kaden (Cenevre), J. N. Hazard (New York), F. Stone (New Orléans), W. Rhenstein (ABD); A. A. Ehrenzweig (ABD); R.B. Schlesinger (ABD); J. A. Jolowicz (İngiltere); W. J. Habscheid (Almanya); L. Baudouin (Montréal), R. Balzarini (Trieste), J. Limpens (Brüksel ve Gand), Ernst von Caemmerer (Freiburg/Br.) C. J. Hamson (Cambridge), B. T. Blagojevic (Belgrad), A. Krutogolov (Moskova), I. Szabo (Budapeşte), V. Toumanov (Moskova), V. Knapp (Prag) vb.

1962 ve 1963 yıllarındaki Mukayeseli Hukuk öğretiminde birçok genç hukukçuyla da arkadaş olmuştum. Bunların büyük bölümü dünyanın çeşitli ülkelerinde üniversitelerdeki araştırma görevlileriydi; sonraki on yıllarda her biri önemli yerlere geldiler. Örneğim sevgili arkadaşım F. Madl, Macaristan’ın Sovyet etkisinden kurtulmasında sonra Cumhurbaşkanı seçildi; diğer sevgili arkadaşım Jerzy Rajski Polonya’nın tanınmış hukukçularından biri oldu; Belgrad’lı M. Mitroviç de eski Yugoslavya’nın saygın hukukçularından biriydi; İtalyan Aldo Frignani de öyleydi. Onlar ayrıca Avrupa Birliğinin seçkin hukukçuları olarak Birliğe önemli hukuksal katkılar sağladılar.

Yıllar ilerledikçe hem hocalarımla hem arkadaşlarımla Avrupa üniversitelerinde veya A.I.D.C. (International Academy of Comparative Law) ya da A.I.S.J. (International Association of Legal Science) tarafından düzenlenen mukayeseli hukuk kongrelerinde veya diplomatik konferanslarda bir arada olmak; geçmişi anmak, gelecekle ilgili tasarımları paylaşmak gerçekten bir mutluluktum.

1960’lı yıllar birçok olaya gebe idi. 1961 Nisan’ında Rus Gagarin uzaya gönderilmiş ve uzaydaki ilk “insan” onurunu kazanmıştı. ABD’nde Martin Luther King ırk ayrımını lanetleyerek “I have a dream”ini (Bir düşünüm var) söylemekteydi.

1966 yılında gelecekteki yaşamımı etkileyen başka bir olay da WUS Canada’nın (Dünya Üniversitesi Servisi - Kanada) düzenlediği “Türkiye Semineri” oldu. Kanadalı akademisyenler ve öğrencilerle birlikte tüm Ege ve Akdeniz bölgesini kapsayan iki haftalık çalışma gezisi yurdumun bir bölümünü tanıma bakımından bende önemli izlenimler bıraktı.

Kanadalıların “Türkiye Semineri”nden sonra askerlik görevimi yapmak üzere Fakülteden ayrıldım. 1966 güzüydü; çok uzun süren sıcak bir yaz yaşamaktaydık. Tuzla Piyade Okulunda temel eğitimi görerek

havan ateş idare subayı olabileme yeteneğini elde ettim. İstanbul Üniversitesinin çeşitli fakültelerin öğretim üyesi veya yardımcısı olan diğer arkadaşlarım gibi Milli Savunma Bakanlığında ya da Genel Kurmay’da bir “atama” beklerken; kura çekme düzenine tabi tutuldum; kurada da şansına Çanakkale 116. Er Eğitim Alayı çıktı. İki yabancı dil bilen 32 yaşındaki bir doçentin Çanakkale sirtlarında er eğitimi için kullanılması çok garibime gitmişti. Ancak benimle birlikte piyade eğitimi gören (sınıf arkadaşım) edebiyatçı Demir Özlü’nün ve daha birkaç aydının Piyade Okulundan er olarak mezun olduklarını görünce susmak zorunda kaldım. “İyi saatte olsunlar” böyle takdir buyurmuştu; kendimi Kafka’nın “Dava”ındaki kişi gibi suçumun ne olduğunu bilmediğim bir süreç içinde buldum.

Çanakkaleliler bekar subaya ev kiralamıyorlardı; ne kadar evli barklı olduğumu, eşimin İstanbul’da bir bankanın avukatı olarak çalıştığını ve üç yaşında bir oğlum bulunduğunu söylesem de bir şey değişmiyordu. Bir tesadüf bana yardımcı oldu. Çanakkale’deki Truva Otelı’nin işleticisi Tevfik Çullu ve kardeşi Cemal Çullu tanıdığım kişilerdi; otelin kira sözleşmesinden kaynaklanan bazı sorunları bulunuyordu. Onlardan bir öneri geldi; kış mevsiminde otel bomboştu, yaz gelince turistler geleceklerdi ama en üst kattaki küçük odalardan birinde pek ala kalabilirdim; akşam yemeklerini de otelde alabilmem mümkündü. Hukuki yardımına karşılık benden çok az bir bedel talep edilmekteydi. Öneriyi sevinçle kabul ettim ve akşamları alaydan otele gitmeye başladım.

Hocam Prof. Kubalı, ordunun benden bilgime, yabancı dillerime ve liyakatime uygun tarzda yararlanmamasından rahatsızdı. Benim acemi askerlere basit silah eğitimiyle görevlendirilmekle “harcanmış” olduğumu düşünüyordu. Bu nedenle Genel Kurmaydaki tanıdık generaller ile yazışmasına karşın, beni Genel Kurmay Başkanlığında bir göreve aldirtmadı.

Bu arada bendeki “harcanmışlık” duygusu da kayboldu; artık Çanakkale’den ayrılmak istememekteydim. Ara sıra hafta sonları meşakkatli ve masraflı da olsa bir günlüğüne İstanbul’a gidebiliyordum. Bu arada Homeros’un “İlyada”sına yeniden başlamıştım; “Odysea”yı da ezberlemiş gibiydim: William Shirer’in “The Rise and Fall of the Third Reich”ı da başucumdaydı. 2. Dünya Savaşının tüm ayrıntılarını; Alman, İngiliz, Amerikan ve Sovyetler Birliği generallerinin zaferleri ve yenilgilerini, kaybedilen zaferleri, 2. Dünya Savaşıyla ilgili insanlık dramını çok iyi öğrenmişim. Yoğun mitoloji yanında, firavunlar döneminin Mısırını; Mezopotamya’daki uygarlıkları, eski Yunan ve Roma tarihini ayrıntılarıyla bilmekteydim. Bazı hafta sonları da Troya ve Assos’a uzanıp hiç değilse hafta sonları “tarihin içinde” kaybolmayı öğrenmişim.

Askerlik görevimin sonlarına doğru Kıbrıs sorunu alevlenince “askerliğin ne olduğu”nu daha iyi öğrendim. O yıllarda Vietnam Savaşı da bütün şiddetiyle sürüp gitmekteydi. Abonesi olduğum “Time” dergisinden savaşın gidişatı hakkında güncel bilgim bulunurdu; ABD’nin ilk kez yenilmek üzere olduğunu ibretle izlemekteydim. Üç beş kişinin kaprisi, Başkan Johnson’ın danışmanlarının beceriksizliği ve “dünya liderleri” adı verilen “çapsız ahmaklar”ın çıkar hesapları yüzünden binlerce insanın telef olmasını; küçücük bir ülkeye 2. Dünya Savaşındakinden daha fazla bomba atılmasını; en yeni ve geliştirilmiş silahların bu ülkenin insanları üzerinde denemesini üzülenek izlemekteydim.

1968 yılı Eylül’ünde askerlik görevim sona erdi; ancak 1969 yılına yorgun girmekteydim. Siyasal terör tüm ülkeye yayılmış gibiydi. Fakülteme geri gelmişim ama Üniversite bıraktığım eğitim kurumu olmaktan çıkmıştı. Öğrenci hareketleri, terör, karşılıklı adam öldürmeler ve büyük ölçüde “öğrencilerin maşa olarak kullanıldığı” siyasal çatışmalar bütün hızıyla devam etmekteydi. Fakültemiz iki günde bir öğrenciler tarafından işgal ediliyor; ders veren hocalar yaka paça amfilerden çıkarılıyor; hakarete uğruyor, “gerçek öğrenciler” “sağ” ya da “sol” kanattan bir kısım militanların zorbalığıyla cenazelere katılmak üzere saatlerce yürütülüyor; her gün sağdan ve soldan sekiz on kişi katlediliyordu. Fakültedeki odalarımızda çalışmak bir yana, önemli kitapları alıp eve götürmek; gelen mektuplarımızı alabilmek bile mümkün olamıyordu. Üniversiteler aslında terörün kaynağı değildi; aksine eğitim kurumları terör azgınlığının uygulanması için seçilen yerlerdi. Üniversiteler ile hocaların teröre buluşturılması başka hesaplardan ileri gelmekteydi.

1970’li yıllar: Terörün yayılması ve Terörün uygulayıcısı değil, fakat kurbanı olan üniversiteler

Terör azgınlığı bütün şiddetiyle 1970’li yıllarda da süregeldi. İstanbul 15-16 Haziran 1970 tarihlerinde önemli bir “işçi eylemi”ne tanık oldu. DİSK’e bağlı 75.000 işçi yürüyüşe geçmişti; katılımcılar arasında Türk-İş’ten de bazı işçiler bulunmaktaydı. O akşam sıkıyönetim ilan edildi. Ülke çapında yaşadığımız anarşi üniversitelere de sirayet etmişti. ODTÜ Olayları ve Deniz Gezmiş eylemleri bu sıralarda başlamıştı. 1971 yılının mart ayı bizim aile yaşamımızda mutlu bir dönem oldu: Sevgili kızımız Bikem Barış doğmuştu.

Hükümetin terör olaylarının üstesinden gelememesi üzerine 12 Mart 1971 tarihinde Silahlı Kuvvetler hükümete bir Muhtıra verdi. Başbakanlığa Nihat Erim getirildi. Sıkıyönetim “Balyoz Harekâtı” adı verilen bir operasyona girişti. 1971 sonlarına doğru Freiburg/Br Üniversitesi Hukuk Fakültesinden Prof. Ernst von Caemmerer’in yardımıyla Freiburg/Br’da doçent olarak çalışmalara başladığımdan Türkiye’deki gelişmeleri Almanya’dan takip etmekteydim. Alman basını Türkiye’deki siyasal durumu “Tağmaç Doktrini” (“Die sogennante Tagmaç Doktrin”) olarak nitelermekteydi. Bu doktrinin esası şuydu: “Bir ülkedeki sosyal uyanış ekonomik gelişmenin üstüne çıkmış ise, sosyal uyanışın sınırlanması gerekir”. 1971 Mayıs ayı “Mahir

Çayan” olayına tanıklık etti. Mahir Çayan “Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi”ne (THKP-C) mensuptu; Marxist-Leninist bir devrimciydi. Diğer bir devrimci grup da Deniz Gezmiş ve arkadaşlarıydı. Türkiye’deki anarşi anlatılır gibi değildi. Ayrıntıya girmeyeceğim. Mahir Çayan silahlı çatışmada öldürüldü; Deniz Gezmiş ve iki arkadaşı da 6 Mayıs 1972 günü idam edildiler. Bir süre sonra azgın terör tavsadı; seçimleri kazanan Bülent Ecevit de Başbakan olarak hükümetin başına getirildi.

1970’li yıllarda gözlemlediğim en önemli uluslararası olaylardan biri “Watergate Skandalı”ydı. Başkan Nixon’ın gizlice rakiplerinin konuşmalarını dinletmesi bir süre sonra onun başını yedi; Nixon, birtakım manevralarla “impeachment”ın (görevi kötüye kullanma suçlaması) sonuçlarından kurtulmaya çabaladıysa da görevden azledilmesinin önlenmesi için, danışmanlarının önerisiyle Başkanlıktan istifa etmek zorunda kaldı.

Beni etkileyen diğer bir uluslararası olay da, Şili’de seçimle iktidara gelen ilk sosyalist lider Allende’ye karşı faşist general Augusto Pinochet tarafından yapılan darbe idi. Enflasyon, halkın bir kesiminin direnişi, büyük Amerikan şirketlerinin kumpaslarıyla boğuşan ve sosyalist bir ekonomik düzen kurmaya çabalayan Allende alaşağı edildi; ancak onuruyla ölmesini de bilmişti. Pinochet’nin uygulamak istediği ekonomik model “Chicago’lu Oğlanlar”ın (Milton ve arkadaşları: Chicago Boys) “laissez-fair” (bırakınız yapınlar) modeliydi.

Üçüncü önemli olay ise, ABD’nde Roe v. Wade kararıyla Amerikan Yüksek Mahkemesinin “rahim tahliyesi” (abortion) olanağını tanımasıydı. Yüksek Mahkeme belirli bir süreye kadar “abortion”la ilgili tüm yasaklamaların Amerikan Anayasasına

aykırı olduğunu belirtmekteydi. Yüksek Mahkemeye göre dölyatağı kadının “özel alanı”dır (privacy). Karar sadece ona aittir”.

1974 Şubat’ında Sovyet Rusya’da Solzhenitsyn Olayı ile dünya “Gulag Takım Adaları”ndaki Sovyet ceza infaz sistemini öğrendi. 1974 Temmuz’unda da “Kıbrıs Barış Harekati” vuku buldu. Türkiye, çok haklı olduğu bir konuda nihayet kararlılığını ortaya koyabilmişti. ABD’nde uzun süredir koma halinde yaşamını sürdüren Karen Ann Quinlan’ın ana babası kızlarından solunum cihazının çıkarılması davasını kazandılar; böylece insanın “onuruyla ölme hakkı”nın ilk temeli atılmış olmaktadır.

1970’li yıllarda terör İtalya’da ve Almanya’da da kol gezmekteydi. 1977 yılında Kızıl Tugay’lar Roma’da Aldo Moro’yu kaçırmış ve öldürmüşlerdi; Federal Almanya’da da Dresdner Bank yöneticilerinden Jürgen Ponto ve İşverenler Sendikası başkanı Schleyer kaçırılıp öldürülmüşlerdi. O tarihlerde Bonn’da Prof. Dr. Marshall von Bieberstein’in “Mukayeseli Hukuk Enstitüsü”nde “ürün sorumluluğu” (product liability) üzerinde çalışmaktaydım. Bir yandan dehşet dalgası ortalığı kasıp kavururken; öte yandan da insanlık bazı “yıldız anlar” (Sternstude) yaşamaktaydı: 1978 yılında ilk “tüp bebek”in (test tube baby) dünyaya getirilmesi tıptaki devrim dalgasının ilk işareti olmuştu.

Kişisel meslek yaşamımda 1978 yılında vuku bulan en önemli olay İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Enstitüsünün müdürlüğü seçimiyle ilgiliydi. Asistanlığımdan itibaren içinde yaşadığım ve akademik etkinliklerimi sürdürdüğüm Mukayeseli Hukuk Enstitüsü kuruluş yıllarındaki canlılığını yitirmiş gibiydi. Enstitüye yabancı yayınlar gelmiyor; yabancı meslektaşlar davet edilemiyor ve Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi (MHAD) adı altında yayınlanan bir dergi dışında herhangi önemli bir etkinlik de yapılamıyordu. Bunun asıl nedeni mali kaynakların bulunmamasıydı; ancak Enstitü müdürlüğüne seçilenler hocalarımız da değerli hukukçular olmalarına karşın yabancı hukuk kuruluşları ve yabancı meslektaşlarla pek fazla teması olmayan kişilerdi. Enstitünün uzun yıllar müdürü olan Prof. Kubalı, şahane Fransızcası ve ilişkileriyle Fransız hukuku çevresinde tanınmasına karşın, mukayeseli hukuk kongrelerine katılmazdı: Bunun en önemli nedeni Fakültemizin bu gibi akademik etkinliklere hiçbir mali katkıda bulunmamasıydı; bütçede bu tür temaslar için genellikle para olmazdı. Enstitünün eski yıllardan gelen en önemli etkinliği “Semain Juridique Turco-Suisse” adı verilen haftalardı. Dört yılda bir İsviçre’de ve Türkiye’de düzenlenmekte olan bu etkinliğe genellikle Türkiye ve İsviçre’deki tüm tanınmış hukukçular katılmaktaydı. Kubalı’dan sonra Enstitü müdürü seçilen sevgili hocam Prof. Dr. Selahattin Sulhi Tekinay da bu durum karşısında Yargıtay ile iş birliği yaparak her yıl “Sorumluluk Hukukunda Yeni Gelişmeler” adı altında Ankara’da Yargıtay üyeleriyle bir toplantı düzenlemekte; Yargıtay kararlarının değerlendirilmesine ve yabancı hukuklardaki gelişmelerin Yargıtay üyelerine aktarılmasına çalışmaktaydı.

Orta yaşlı sayılabileceğim o yıllarda AIDC (Academie Internationale de Droit Comparé) ve AISJ’deki (Association Internationale de Sciences Juridique) etkinliklerim; katıldığım mukayeseli hukuk kongreleri, seminerleri ve kolokyumlarının etkileri ve başka ülkelerde yapıldığı gibi Türkiye’nin taraf olduğu bazı kültür anlaşmalarından yararlanabilme olanağı 1978 yılında yapılacak Enstitü müdürlüğü seçimi için bende aday olma düşüncesini doğurmuştu. Bu düşüncemi arkadaşım Teoman Akunal’a açarak aday olmamın hocama karşı doğru bir davranış olup olmayacağını sormuştum. Teoman, müdürlüğe talip olmanın hocaya saygısızlık olmayacağını, aksine benim müdür olmamdan kendisinin de memnun olacağını söyleyince rahatladım.

Seçimde, tahmin ettiğimiz gibi, Kurul üyelerinin 2/3’sinin bana oy verdiği ortaya çıktı. Seçimden sonra Kurulda yaptığım kısa konuşmada Tekinay’ın etkinliklerini övdüm; aynı etkinliklere devam edeceğimi, ancak Enstitüyü yabancı kuruluşlarla temasa geçireceğimi; yabancı fonlardan ve kültür anlaşmalarından yararlanarak mali destek sağlamaya çalışacağımı söyledim. Sevgili hocam Tekinay

muhtemelen benden böyle bir çıkış beklemiyor olmalı ki, seçim sonucundan çok fena rahatsız oldu; Kurulu hemen terk etti. Ne kadar üzül­düğü mü anlatamam. Ancak olan olmuştu.

Enstitü müdürü seçilir seçilmez hemen tanıdığım İtalyan, Alman, Polonyalı, Amerikalı, Belçikalı hocalar ve meslektaşlarla ve belli başlı Mukayeseli Hukuk Enstitüleri veya Merkezleriyle temaslara başladım. Kısa bir süre içinde Capelleti'nin, Flessner'in, Wagner'in, Hondius'un, Blaurock'un, Kötz'ün, Wolodkiewicz ve Jacobowski'nin İstanbul' gelmelerini ve güncel hukuk sorunları üzerine konferanslar vermelerini sağladım. Bu konuda İtalyan Kültür ataşesi Bn. Rispoli İtalyan meslektaşların ağırlanmasında bana yardımcı olduğu gibi; o zamanki yöneticilerini tanıdığım İstanbul Ticaret Odası da mali katkılarını esirgemedi. Yabancı meslektaşların ayrıca başka kentlerde konferans vermelerini sağlama konusunda da yeni kurulan hukuk fakültelerinin dekanları (özellikle İzmir) ve o kentlerdeki barolar da ellerinden geleni yapmaktan kaçınmadı.

Böylece bir yandan dış ilişkilerimizi yoğun bir şekilde geliştirirken; her yıl “Yabancı Hukuk Düzenlerindeki Yeni Gelişmeler ve Güncel Hukuk Sorunları” başlığı altında bir konferanslar dizisini düzenlemeye ve İstanbul'daki öğretim üyelerinin bu konferanslar çerçevesinde bilimsel çalışmalarda bulunmalarına da yardımcı olmaya gayret ettim. Eskiden olduğu gibi “Türk-İsviçre Hukuk Haftaları”nın ve Tekinay döneminde Yargıtay'da düzenlenen “Sorumluluk Hukukunda Yeni Gelişmeler” toplantılarının devam ettirilmesi için de elimden geleni yapmaya çalıştım. Bu etkinlikler içinde yeni bir gelişim de Viyana Hukuk Fakültesiyle “Avusturya-Türk Hukuk Günleri”nin (Österreichisch-Türkische Juristentagen) düzenlenmesi oldu. Prof. İlhan Uluşan'ın ve Avusturyalı meslektaşların yardımlarıyla ve tanıdık kurum ve kuruluşlardan mali destek sağlamak suretiyle ilk haftayı İstanbul'da düzenlemeyi başarabilmiş­tik. Bu ilişkilerin sonraki yıllarda da sürdürülmesine çalışıldı.

O tarihlerde Willy Brandt'ın “Ostpolitik” (Doğu Politikası) hareketini; bugünkü AB'nin o yıllardaki oluşumunu, küresel düzeyde de “detente”ı ve “barış içinde birlikte yaşama” (peaceful co-existence) akımını günü gününe izliyordum. Özel hukuk ve mukayeseli hukuka özgü yeni sorunlar ve oluşumlar yanında ABD-Sovyetler Birliğinin SALT (nükleer silahların sınırlandırılması) görüşmelerini, Amerikalıların “esnek mukabele” doktrinini; Mao'cu gençlerin “Çin Devrimi”nin yozlaştırılmasına karşı ayaklanmalarını çok yakından takip ediyordum.

Bu arada AİDC'nin 1974 Tahran Kongresi ilginç gözlemlerime vesile olmuştu. Şah dönemi­ydi; Tahran Üniversitesi rektörü Hasan Afşar ve ailesi de Hukuk Fakültesi dekanı da çağdaş yaşam tarzını benimsemiş saygın ve görgülü insanlardı. Ancak toplantıların yapıldığı her salonda sivil ve resmi polisler cirit atmaktaydı; İranlı meslektaşlar toplantılara katılmaya çekiniyorlardı, rejim pislik kokmaktaydı, bize bazı şeyler anlatmak için otomobillerine alıp Tahran'ın 30-40 km dışına çıkdıldıktan sonra konuşmalar başlıyordu.

1978 Kongresinde de Budapeşte'de benzer bir atmosfer gözlemlemiştim. Arkadaşım Udvaroş, ancak bazı semboller ve özellik taşıyan sözcüklerle bazı şeyler anlatabilmekteydi. 1970'li yılları böyle bir atmosferde tamamlamıştık.

1980'li yıllar: “Üniversitelerde YÖK düzeni”: “seçim” yerine “atama” düzeni

1980 Darbesinden sonra üniversitelerin statüsünde önemli değişiklikler yapıldı. İktidara el koyan asker, yanlış tanıtar ve amaçlı yönlendirmelerle terör ve anarşinin doğum yerlerinin üniversiteler olduğuna inanmaktaydı. Oysa üniversiteler anarşinin yaratıcısı olmayıp uygulandığı yerlerdi; terörün kurbanlarıydı. Her neyse ... Yeni düzenlemede Fakülteler ve Enstitüler tüzel kişiliklerini yitirmişlerdi. Üniversitenin çeşitli kuruluşlarının yönetiminde “seçim” kaldırılmış; “atama sistemi” getirilmişti. İhsan Doğramacı'nın Türk yüksek eğitimine armağanı (!) olan “YÖK Düzeni”nde rektörler, dekanlar, müdürler, başkanlar vb. hep “atama” yoluyla belirlenmekteydi. Atamaları da pozisyonun önemine göre Cumhurbaşkanı ile rektör ve dekan gibi “atanmış öğretim üyeleri” yapmaya yetkiliydi. Böylece “dikensiz bir gül bahçesi”nin sağlanmış olduğuna ve anarşinin kökünün kazındığına inanılmaktaydı.

YÖK Düzeninde, tüzel kişi olan ve bazı yabancı kuruluşların “ulusal komitesi” (national committee) olarak etkinlikte bulunabilen “Mukayeseli Hukuk Enstitüsü” tüzel kişiliğini yitirmiş ve “Mukayeseli Hukuk Araştırma ve Uygulama Merkezi” (MHAUM) adını almıştı. YÖK düzeniyle beraber, dekanın Fakülte Kurulu tarafından seçimi tarihe karıştığı gibi; MHAUM müdürünün atanmasında da Fakülte Kurulunun seçimi yerine müdürü Dekanın ataması usulü kabul edilmişti.

Anayasa hocası olan Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı tepeden inme dekan olarak atanmış; benim de görevim sona ermişti. Yeni düzende benimle mesafeli olan Aldıkaçtı'nın beni müdür olarak ataması söz konusu değildi. Zaten Enstitünün adı değişmiş; “Mukayeseli Hukuk Araştırma ve Uygulama Merkezi” (MHAUM) olmuştu. MHAUM'a yeni müdür olarak Prof. Necip Kocayusufpaşaoğlu atanmıştı. Özel hukuk alanında çok değerli bir bilim adamı olan, ancak uluslararası mukayeseli hukuk kurum ve kuruluşlar hakkında bilgisi ve deneyimi olmayan Kocayusufpaşaoğlu'na “her zaman yardımcı olmaktan mutluluk duyacağımı” söylememe karşın, o da benden herhangi bir istemde bulunmamayı tercih etti. Böylece benim Türkiye'de kurumsal anlamda Mukayeseli Hukukun geliştirilmesine ilişkin çalışmalarım sonlandırılırken, Türkiye'de özerk bir hukuk dalı olarak “Mukayeseli Hukukun geliştirilmesi de duraklatılmıştı.

Kocayusufpaşaoğlu'ndan sonraki dönemlerde de özel hukuk alanında değerli çalışmaları olan, ancak mukayeseli hukuk dernekleri, kurumları veya kuruluşları hakkında deneyimleri olmayan diğer meslektaşların müdür olarak “atanmalar”ı nedeniyle, MHAUM Mukayeseli Hukuk dünyasında fazla tanınmayan bir kuruluş olarak ömrünü sürdürmeye devam etti. Bu arada Üniversite Rektörü Kemal

Alemdaroğlu da can çekişen MHAUM'a Rektörlük olarak hiçbir imkân tanımadı, üstelik kütüphanemizi de dağıtmak suretiyle ona ölümcül bir darbe indirmeyi seçti.

1980'li yıllar yeni oluşumlara tanık olduğumuz bir dönemdi: Örneğin SSCB'nde Brezhnev'le beraber "yaşlı adamlar dönemi"ni başlatmıştı. Yaşlı komünistler ekonomide kısmi iyileştirmeler yapmaya çalışmışlarsa da fazla bir başarı sağlanamamıştı. 1985 yılında Gorbaçov iktidara gelecek, "glasnost" (açıklık) ve "perestroyka" (Yeniden Yapılanma) hareketi başlayacaktı. 1982 yılı "Darwinin Ölümünün 100. Yılı"ydı. Moleküler biyoloji ve genetik bilimleriyle Darwin'in "Origin of Species"deki (Türlerin Kökeni) görüşlerinin büyük bölümünün doğru olduğu vurgulanmaktaydı. 1983 yılında ABD'nde Başkan Reagan ise, Rus füzesinden ABD'yi koruyacak "Stratejik Savunma Girişimi"ni (Strategic Defence Initiative) başlatmak üzereydi; bu sisteme "Star Wars" (Yıldız Savaşları) adı veriliyordu.

1980'li yıllarda Ermeni Asala Teror Örgütü militanları da Dışişleri camiasından birçok Türk diplomatını katletmiştir.

1985 yılında MHAUM'la ilişkimin kesilmesi böyle bir ortamda gerçekleşti; öğrencilerin derslere gelememesi; yeni araştırma konularının ortaya çıkması (üreticinin sorumluluğu; çevrenin korunması; AB'nin oluşum aşamaları; biyomedikal sorunlar, elektronik işlemler, tahkim alanındaki yeni çözümler, güvenceli işlemlerle ilgili yeni gelişmeler vb.), AIDC ve AISJ'deki etkinliklerim meslek yaşamımda başka bir "aşama"ya geçmemin temel nedenleri oldu.

Tam günlük öğretim üyeliğinden yarı zamanlı öğretim üyeliğine geçerek, banka avukatlığından emekli olan eşimle beraber bir avukatlık bürosu açtık. Böylece "fildişi kule" hukukçuluğum da bir anlamda sona ermiş olmaktadır. Ne var ki, Murat da yurt dışında olduğundan, uygulamanın bütün yükünü Ünver üstlenmişti; ben sadece müvekkillerle temasta bulunmaya, dosyaların hazırlanmasına; davalarla ilgili çalışmaların yapılmasına ve işlerin organizasyonuna katkıda bulunabilmekteydim. Yine bütün gün Fakültede idim; tüm gün Enstitüdeki odamda çalışıyor, büroya isteksizce gidip geliyordum. Buna karşı, yurt dışındaki uygulama ve araştırma merkezleriyle, enstitülerle ve uluslararası kuruluşlarla (özellikle Unidroit, AIDC; AISJ ve Deutsche Gesellschaft für Rechtsvergleichung, ICC vb.) kuruluşlarla da temaslarımı bütün yoğunluğuyla sürdürüyordum.

1980'li yıllarda "kartel hukuku" (antitrust law) alanındaki çalışmalarım (tasarı hazırlama dahil), "üreticinin sorumluluğu"na (product liability) ilişkin araştırmalarım (tasarı hazırlama dahil), Türkiye'de "tüketici hukuku"nun geliştirilmesine yönelik etkinliklerim (tasarı hazırlama dahil) tüm kapsamıyla sürüp gitmekteydi. 1983 yılı içinde Avrupa Konseyinden bir çağrı almıştım. Konsey, Funchal-Madeira'da (Portekiz) düzenleyeceği "Human Rights of Aliens in Europe" Kolokyumu için benden Avrupa Konseyine üye olan devletlerde "Yabancıların Konuk Oldukları Ülkelerdeki Siyasal ve Sosyal Hakları" konusunda mukayeseli bir çalışma yapmamı istemekteydi. Dört hafta kadar Fransa, Almanya ve İngiltere'de kalarak araştırmayı hazırlayıp Konseye sundum.

Araştırmamın kolokyumda da sunulması gerektiğinden Madeira'ya uçtum. Kolokyumda garibime giden şey tüm Avrupa Konseyi üyelerinin diplomatik temsilcilerinin bulunmasına karşın Türk Dışişleri

Bakanlığından kimsenin bulunmamasıydı. Nedenini sunum yaptığımda anladım. Anlattıklarım bireylerin yabancı ülkelerdeki statüsüyle ilgiliydi. Ne var ki, Türkiye'deki askeri darbe ve siyasal yansımaları nedeniyle katılımcıların bir kısmından ağır eleştirilere uğramaktaydım; Türk hükümetinin "günah keçisi" durumunda kalmıştım; faşist Anayasa'yı sanki ben hazırlamışım gibi eleştirilerin odak noktasındaydım. Oturum başkanı olan Portekizli meslektaş, "Mr

Özsunay'ın rejimle ve hükümetle bir ilişkisi yoktur; kendisi saygın bir bilim adamıdır, raporu Avrupa Konseyi'nin görevlendirmesiyle hazırlamıştır" diyerek defalarca vurgulamasına karşın eleştiriler kesilmedi; toplantı sona erdiğinde de neden Dışişleri Bakanlığından kimsenin bu toplantıya katılmamış olduğunu daha iyi anladım.

1985 yılında YÖK düzenlemesiyle Konya'daki hukuk fakültesinde ders vermem gerekince başlangıçta isteksizce, ancak sonradan severek Konya'ya gidip gelmeye başladım. Aynı günler Ankara'dan Prof. Ergun Özbudun (Anayasa) ile Prof. Lale Sirmen'in de (Medeni Hukuk) dersleri vardı; Rektör Prof. Halil Cin de Hukuk Fakültesi Dekanı rahmetli Prof. Burhan Gürdoğan da bizlere "konuk" muamelesi yapıyor ve olanaklar elverdiğince tüm isteklerimizi karşılamaya çalışıyorlardı. Öğrenciler ise bizi uzaydan gelmiş yaratıklar gibi hayranlıkla izlemekteydiler. Alışageldikleri hocalardan biraz farklı olduğumuz kesindi. Ancak bir süre sonra hakkımda bazı söylentiler yayıldığını öğrendim. Örneğin öğrenciler arasında "Hıristiyan olduğum söyleniyormuş. Bunu da beni sonradan İstanbul'da ziyarete gelen bir kız öğrenciden öğrendim. Kızcağız kızara bozara "size bir şey soracağım, ama bana kızarmıyorsunuz" dediğinde, "hayır, niçin kızayım" diye cevap verdim. O da soruyu sordu: ben Hıristiyan mıydım? Anladığım kadarıyla Mevlana'nın yattığı Konya'da, sevgiye dayalı bir İslami inanca yabancı ve beni sevmeyen öğrenciler sınıfta Yahya Kemal'in "Hafızın kabri olan bahçede bir gül varmış" şiirini okumuş olmamdan bu sonuca (!) varmışlardı.

Konya'daki görevim sona erip, 1986 yılında AIDC etkinliği için Avustralya'ya (Sydney) uçtuğumda üzerimdeki baskıcı hava gidiverdi; kendimi yeniden özgürlüğüne kavuşan biri gibi duyumsamaya başladım.

1980'li yılların ikinci yarısında mesleki yaşamımda bazı önemli olaylar vuku buldu. Bunlardan ilki benim THY hukuk danışmanı olarak görevlendirilmemle ilgiliydi. Başarılı bir "manager" olan Cem Kozlu

THY Yönetimine getirildiği zaman şirketin yapısında bazı önemli reformlar yapmaya kararlıydı. THY'nın fiziksel görünümünde ve işleyişindeki yenilikler yanında benim de hukuk danışmanı olarak kendisine yardımcı olmamı istemekteydi. Önerisini memnuniyetle karşıladım, ancak bunun için bazı bürokratik işlemlerin yerine getirilmesi gerekmekteydi. Üniversiteden bir yıl için izin alınması bir sorun teşkil etmedi. İşler hızla ilerledi, 11 Mayıs 1989 tarihinde Dekanlıktan görevlendirilmeme ilişkin yazı tebliğ edildi. THY'ları benden fotoğraf ve bazı bilgiler istemekteydi; bunlarla uğraşırken bu göreve başlamama bir engel olacak bir “neden” bulunduğunun farkında degildim.

O tarihlerde Turgut Özal Cumhuriyet gazetesinin “Babalinin Pravdası” olduğunu söylemişti; bunun üzerine de Cumhuriyet ona karşı bir dava yönelmişti. Davayı gören mahkeme bu söylemle ilgili olarak bilirkişi görüşü almak istemekteydi. Ne var ki, bilirkişi olarak atanan hocaların her biri bir “mazeret” ileri sürmekteydi: Kimi hastaydı ya da eşi tedavi görmekteydi; kimi yurt dışına gitmek üzereydi, kimisi de “yoğun çalışmaları” (!) nedeniyle bu görevden affını istemekteydi. Bilirkişi olarak beni, ceza hukukçuları Prof. Dr. Nevzat Gürelli ile Prof. Dr. Köksal Bayraktar'ı gözüne kestiren yargıç beni davet ederek önümüzdeki haftalar içinde önemli bir işim olup olmadığını sordu: bir çalışmanın içinde miydim; yurt dışından bir davet filan gelmiş miydi; aile bireylerinin sağlık durumları ne alemde idi? Hiçbir mazeretim olmadığını bildirdim. Bunun üzerine de yargıç “lütfen sonradan mazeret beyan etmemenizi rica edeceğim. Nevzat Gürelli ve Köksal Bayraktar'la birlikte sizi de bilirkişi olarak atıyorum; iki gün sonra bilirkişi incelemesine gelmenizi rica ediyorum” dedi. O zaman incelenecek konunun “Babali'nin Pravdası” sorunu olduğu ortaya çıktı; o akşam görüştüğüm Nevzat ağabey “maalesef dönen çarka kolumuzu kaptırdık; millet sıvışırken meydanda biz kalmışız, şimdi ben de senden ricada bulunacağım; sen Rusya'ya gidip geldin, Pravda'yla ilgili iyi bir inceleme yap, sonra da oturup raporu yazalım” dedi. “Pravda”, bilindiği gibi SSCB'nde Komünist Partisinin gazetesiydi ve “Babalinin Pravdası” suçlaması da ciddi bir “hakaret” suçu teşkil ediyordu. Raporu yazıp mahkemeye sunduk.

Bir süre sonra da THY'daki görevimden affedilmiş olduğuma ilişkin yazı tebliğ edildi. Bu olgunun gerçek nedenini bir türlü öğrenemedim. Anlaşılan “iyi saatte olsunlar” bir kez daha karşıma dikilmişti; hiç başlayamadığım bir görevden affedilmiş (!) duruma düşmüştüm. Ancak bu olayı çabucak unuttum. Zira 1989'un son haftaları başka bir dünyanın içindeydim.

1990'lı Yıllar: Yeni görevler: Avrupa Konseyi CDBI'a delege olarak atanmam; “Türk hukukundaki yeni gelişmeler” ve katkılarım

1990'lı yıllar benim bakımından hem büyük mutlulukların hem de büyük acıların yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. Mutluluğum, Avrupa Konseyinde “Biyoloji ve Tıbbın Uygulanmasında İnsan Haklarının ve İnsan Onurunu Korunması Hakkında Sözleşme” tasarısı hazırlamakla görevlendirilmiş CDBI'a (Comité Directeur pour la Bioethik) Türk delegesi olarak atanmamla ilgiliydi. CDBI çalışmalarına büyük bir hevesle katılmakta ve toplantılarda ufak tefek katkılarla Türk hukukunun bu alanda da birçok ulusal hukukla yarışabileceğini kanıtlamaya çalışmaktaydım. Maalesef, bu alanda da “uygulanmakta olan hukuk” (law in action), “yazılı hukuk”tan (ya da “kitaplardaki hukuk”tan; “law in books”) çok farklıydı. CDBI'ın “Büro” adını taşıyan bir çekirdek organı vardı; Komite çalışmalarını belirleyen, sorunları sıralayan ve “öncelikler”i saptayıp Komiteye gerekli talimatları veren organ, “Büro” idi.

Büroya seçilecek bir üyelik için Polonya ve Türk delegeleri olarak aday olmuştuk. Polonya delegesi sıradan bir hukukçu idi; ayrıca orta düzeyde İngilizce bilmekteydi. Ne var ki, CDBI üyeleri seçimde beni değil, Polonya delegesini seçtiler. Nedeni basitti: Polonyalılar, o dönem Avrupalıların sevgili çocuklarıydı. Ben Türk idim; insan hakları konusunda da şaibeli ve sabıkalı bir ülkeyi temsil ediyordum; bu nedenle “liyakat” burada işe yaramıyordu. Türk iseniz, ne olursanız olun elleri kalkmıyordu. Bir oy farkla seçimi kaybettim. Daha sonraki yıllarda da seçilebileceğimi fark ettiğim çeşitli olasılıklara karşın hiçbir seçimde aday olmadım.

1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği kaynıyordu. Gorbaçov'un “Glasnost” (Açıklık) ve “Perestroyka” (Yeniden Yapılanma) politikası iflas etmiş gibiydi ve rejim çökmek üzereydi. O tarihlerde “Karadeniz Ekonomik İşbirliği” çerçevesinde “Çevre Hukukunda Sorumluluk İlişkileri” üzerine kıyıdaş ülkelerin hukukçularıyla yapılacak bir çalışma için Odesa'ya gittiğimde dehşet içinde kalmıştım: Moskova'da uçaklara hücum eder gibi girilebiliyordu; rezervasyon ve koltuk garantisi unutulmuş kavramlardı; paranın değerindeki düşme nedeniyle çok lüks otellerde 25 dolara kalınabiliyordu; bu durum nedeniyle de otel personeli size nefretle hizmet vermekteydi; meyve ağaçlarındaki olgunlaşmış meyveleri kimse toplamıyordu; yere düşen meyveler sokak köşelerinde çürümeye bırakılıyordu; Rus meslektaşlarımız bize doğru dürüst yemek sağlayamadıkları için utanç içindeydiler; Karadeniz kalkını, havyar, Rus yemekleri sunamadıkları için özür diliyorlardı. Bir Rus meslektaşımızın büyük zahmetlerle sağladığı bir şişe votka konuk katılımcılara ancak küçük boy kahve fincanlarıyla sunulabiliyordu. Böylece SSCB'nin 1991 yılında can çekişmesine tanık olmaktaydım. Koskoca devlet dağılmıştı. Eski Sovyet Cumhuriyetleri artık Bağımsız Devletler Topluluğu biçiminde yeniden toparlanmaya çalışıyordu.

1993 yılında katıldığım önemli toplantı da “Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Akdenizde İnsan Hakları Konferansı”ydı (Les Droits de l'Homme dans la Méditerranéenne-aspects sociaux, économiques et culturels). Konferans Sicilya adasında Taormina'da (İtalya) düzenleniyordu. Bu Konferansa “The Legal Situation of Woman and Child in the Family and Society in Turkey” konulu bir tebliğle katıldım. Tebliğimde, Osmanlı döneminde kadın ve çocuğun hukuksal durumunu açıkladıktan sonra, Cumhuriyet döneminde Atatürk Devrimleriyle kadının hukuksal durumu bakımından çağdaşlaştırılma çabalarından söz etmekteydim. Sevgili arkadaşım (rahmetli) Prof. Dr. Bülent Tanör de “Kültürel Kimlik,

Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü ve Din Özgürlüğü” konusunda çok ilginç bir raporla Konferansa katılmaktaydı. Her ikimizin sunduğu tebliğler gerçekten ilgiyle izlendi ve hararetle tartışmalara konu oldu. Bana yöneltilen en önemli eleştiriler, kadının hukuksal durumunun sadece kâğıt üzerinde “iyileştirilmiş ve çağdaştırılmış” olmasıydı. Ezilen, dövülen, sövülen ve sömürülen köy, kasaba kadınlarından haberimiz yok muydu? Jet sosyete kadınıyla, fabrikada çalışan kadın ve varoş kızı aynı haklara sahip gibi görünseler de gerçekte apayrı statülerde değiller miydi? Söylenenlerin bir bölümü doğru idi. Yalan beyanlarda bulunma yerine, bu durumun sadece bir “zaman” ve “bilinçlenme” sorunu olduğunu belirtmekle yetinmenin yerinde olacağına karar verdim; tartışmalar böylece sonuçlandı. Aradan geçen 30 yıl içinde kadının hukuksal ve sosyal durumu bakımından Türkiye’de epey şey değişti; ama her gün okuduğumuz kadın ölümlerinin somut nedenleri incelendiğinde hala daha yapılacak epey şey olduğu kanısındayım.

1993 yılında katıldığım diğer bir uluslararası Konferans Kudüs’te “Hebrew University” Hukuk Fakültesi tarafından düzenlenen “Adalet ve Hakkaniyet” (International Conference on Aequitas and Equity) konulu konferanstı. Aynı yıl katıldığım başka bir konferans da Avrupa Konseyi tarafından düzenlenen “Etik ve İnsan Genetiği Hakkında İkinci Sempozyum”du (Second Symposium on Ethic and Human Genetics). Bu sempozyuma CDBI üyelerinden biri sıfatıyla katılmaktaydım. Sempozyumun Başkanı önemli bir hekim olan K. Berg idi.

Sempozyuma Güney Kıbrıs Rum Yönetimi delegesi Dr. Minas Hadjiminias tarafından da genetik ile ilgili ilginç bir tebliğ sunulmuştu. Ancak Hadjiminias tebliğini sunmadan önce duvara “bölünmüş bir Kıbrıs” haritası yansıtırdı, Kıbrıs’ın Türk işgali altında olduğunu açıklayınca Dr. Berg’e müdahalede bulunmasını rica ettim. Dr. Berg, olayı büyütmeğe kaçınmamı, zira herkesin Kıbrıs hakkında durumu bildiğini söyleyince; iki dakikalık Kıbrıs sunumunu Strasbourg’daki Daimi temsilciliğimize yansıtmak ve Hadjiminias’a bir mektup yazmak yolunu tercih ettim. Mektubumda, önce Kıbrıs’taki Türklere yapılan zulümden ve soykırım görünümüne ölümlerden söz ettikten sonra; tıpkı İngiliz ve Yunan silahlı kuvvetleri gibi, Türk gücünün de iki uluslararası antlaşma uyarınca ve garantör sıfatıyla Kıbrıs’ta bulunduğunu belirtip, bilimsel bir sempozyumda bu gibi siyasal sorunların ortaya atılmasının doğru olmadığını vurguladım. Hadjiminias, hemen cevap gönderdi. Cevabında Kıbrıslı Türklere yapılan zulümden söz etmiyor; sadece garantör olarak Türkiye’nin Londra ve Zürih Antlaşmalarına göre hareket etmediğini belirtiyordu. Türkiye, Kıbrıs’a antlaşmalara aykırı olarak Anadolu’dan 50.000 Türk yurttaşı getirmiş ve Rumların terk ettiği yerlere yerleştirmişti. 180.000 Kıbrıslı Rum yerinden yurdundan olmuştu. 1.700 kişi de “Kayıp Listesi”nde yer almaktaydı. Hadjiminias tüm aile mallarının Kuzey Kıbrıs’ta bulunduğunu belirtiyor ve garantör olarak Türkiye’nin uluslararası antlaşmalara ve insan haklarına aykırı davrandığını iddia ediyordu. Bununla beraber, mektubun sonunu iyi bir temenniyle bitirmekten de kaçınmamıştı: İleride bir gün kendisiyle, Türk arkadaşlarıyla ve benim birlikte bir kahve içmemizi temenni ediyordu. Bu konuda Dışişleri Bakanlığının nasıl hareket ettiği hakkında bir bilgim yoktu. Zira benim bilgilendirmeme karşın hiç kimse bana bir şey söylemiş değildi.

1990’lı yıllarda yaşadığımız tanımsız acı ise, kızımız Bikem Barış’ın bir trafik kazası kurbanı olarak aramızdan ayrılmasıydı. Bikem sevgi dolu bir ortamda hareketli bir çocukluk dönemi geçirdi; büyüyünce ana babası ve ağabeyi gibi hukukçu değil, grafik tasarımcı olmaya karar vermişti. Sevgi dolu ilişkiler içinde büyürken, grafik tasarımcı olma özlemi bir trafik kazasıyla sönüp gidiverdi. Bikem Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Tasarım Bölümünün son sınıfında, mezun olmak üzereydi. 19 Aralık 1993 tarihinde Fikirtepe yakınlarında basit bir trafik kazası nedeniyle yol kısmen tıkalıyken emniyet şeridinde yolcu olarak beklerken, alkollü durumda yarışarak gelip o şeride giren bir sürücünün kurbanı olmuştu. Zengince bir ailenin oğlu olan sürücü ceza yargılamasında tam kusurlu olarak 2 yıl hapse mahkûm edildi; ayrıca manevi tazminata hükmedildi. Ancak tam hükmün infazından evvel yasal yollardan yurt dışına çıkabilmeyi becerdi.

Tanıdığımız hukukçuların ve bazı resmi makamların yardımlarına karşın hükmün icrası mümkün olmadı. Devlet, insan öldürmekten hükümlü sürücüyü yurtiçinde ve dışında bir türlü bulamadı (!). Aradan yıllar geçtikten sonra hükümlü katilin süreçte birkaç kez yurda girip çıktığı ve bedelli askerlik görevini bile yerine getirdiği anlaşıldı. Malvarlığı kaçırıldığından tazminat kararı da icra edilemedi; Bikem’in anısına bazı hayır kurumlarına bağışlanacak o para da kendisine kaldı. Hükümlü katil, o tarihlerde, Cumhurbaşkanı Sezer’in “kamuoyu vicdanını rencide eder” gerekçeli vetosuna rağmen ısrarla çıkarılan bir dolaylı af yasadından yararlanarak hapis cezasından hepten kurtulmayı başardı.

Bugün üzerinden 30 yılın geçmesine karşın Bikem’i yitirmenin acısı bizlere kaldı. Kalan şu idi: derin bir üzüntü ve hiç eksilmeyen bir “özlem duygusu”. “Gecikmiş depresyon” (delayed depression), “sarkaç tarzı depresyon” (pendulum depression) vb. tabirleri bu vesileyle öğrendik; bizler artık “yarım insanlar”dık. İnsan, çocuğunun “kanuni mirasçısı” olur mu? Ama olmuştu. Odasına girmek, eşyaların dokunmak, okuduğu kitapları karıştırmak bile dayanılmaz bir acı vermekteydi. Bazı dostlarımız tarafından Bikem adına bir vakıf kurmanın acımızı azaltabileceği tavsiye edildi; o tarihte bu tavsiye bize de makul göründü. Ünver, Murat ve ben, 1994 yılı için hatırı sayılacak bir miktar para özgüleyerek “Bikem B. Özsunay Grafik Tasarım Sanatı Vakfı”nı (BGV) kurduk. Onun anısına yurtiçinde ve yurt dışında genç grafik tasarımcılara ödüller vermeye, burslar sunmaya, eğitim gereçleri almaya ve kitaplıklar kurmaya çalıştık; hala da böyle yapıyoruz,

ancak hiçbir şey Bikem’i yitirmemizin neden olduğu “derin acı”yı azaltmaya yetmedi. Bikem’siz yaşamaya bir türlü alışamadık.

Bikem’in ölümünden sonra bir süre “mefluç” gibiydim. Felakete uğrayan insan yavaş yavaş yaşamaya yeniden başlanacağını hisseder. Bende de böyle oldu. Yoğun çalışmak suretiyle acımın üstesinden gelmeyi deneyecektim. 1972 yılında Freiburg/i.Br’de patent hukuku ve patent lisans sözleşmeleri üzerinde yaptığım çalışmaları Amerikan hukuku ile belli başlı uluslararası Sözleşmeler (Convention) bağlamında New York’ta (Columbia Law School ve NYU) geliştirmiş bulunuyordum. Bu tarihlerde Türkiye’de de bir yandan “sınai mülkiyet hukuku”, diğer yandan da “tüketici hukuku” alanında önemli çalışmalar yapılmaktaydı.

“Sınai haklar”la ilgili bilgi birikimim nedeniyle Türkiye’de patent ve marka hukukunun çağdaştırılması için yapılmakta olan çalışmalara katılmam istenmişti. İstemi memnuniyetle kabul ettim. Böylece, 2016 yılında çıkarılan 6769 sayılı “Sınai Mülkiyet Kanunu”ndan önce patentler (KHK/551), markalar (KHK/556), sınai tasarımlar (KHK/554), coğrafi işaretler (KHK/555) ve diğer sınai ve fikri haklara ilişkin Kanun Hükmünde Kararnamelerin oluşturulmasına ilişkin tüm çalışmalara katılmış olmuştum.

Bu arada “kendisini övmek” gibi anlaşılmasını ricasıyla 4054 sayılı “Rekabetin Korunması Hakkında Kanun”un oluşturulmasına yapmış olduğum katkıları da belirtmek isterim. Kartel hukuku üzerinde ABD’de ve Almanya’da uzun süre çalıştığım için “Kartel Hukuku” konulu mukayeseli bir araştırma yayınlamıştım. Bu eserin sonunda kısmen o tarihlerdeki Alman Kartel Kanunundan (GWB); büyük ölçüde de İsviçre Kartel Kanunundan (Karteller ve Kartel Benzeri Uygulamalar Hakkında Kanun) esinlenerek ve özellikle Borçlar Kanunumuzla bağlantılar kurarak bir taslak kaleme almıştım. Ayrıca İstanbul Ticaret Odasının (İTO) talebi üzerine yine bu modeli yansıtan başka bir taslak daha hazırlayarak Oda vasıtasıyla ilgili çevrelerin dikkatine ve kullanımına sunmuş bulunmaktaydım. Bu taslaklar daha sonra çeşitli çalışma gruplarına “çıkış noktası” olarak hizmet ettiler. Zira kartel hukukuna özgü çeşitli kavramları hem çeşitli ulusal hukuklardaki içerikleriyle hem de Türkçe çevirileriyle (örneğin “uyumlu uygulamalar” gibi) ilgili çevrelere ben sunmuşum.

Bu model kartel hukukuna ilişkin çalışmalarda bir süre etkili olduysa da 4054 sayılı Kanunu kaleme alanlar benim önerdiğim model yerine, AB kartel hukukunun temel sütunları olan Roma Antlaşmasınının 85 ve 86. maddeleri ile diğer ilgili maddelerini aktarmak ve Amerikan Sherman Act’in “üç misli para cezası”na ilişkin çözümünü benimsemek suretiyle “Rekabetin Korunması Hakkında Kanun”u (Türk Kartel Kanunu) hazırladılar. Ancak, başlangıçta herhangi bir hazırlık yapılmadığı için, kartel hukukuna ilişkin kavramlara ve çözümlere dayalı Kanun, bir süre uygulanamadı; bir süre beklendi, uzmanların yetiştirilmesinden sonra uygulamaya geçilebildi. 4054 sayılı Kanun, sonradan çeşitli değişikliklere uğradı ve günümüzde çağdaş kartel düzenlemeleriyle uyumlu ve başarılı bir kanun metni ortaya çıkarıldı. Bu kanunun, günümüzde birçok ulusal hukukla uyum halinde olduğunu ve uygulamanın AB standartlarından çok farklı olmadığını özellikle belirtmek isterim. Bu alanda Türk hukukçularının ve uygulamacıların başarılı bir sınav vermiş olduğu kanısındayım.

1990’lı yıllar, sadece kişisel bakımdan değil; Türkiye bakımından da çok “acılı yıllar”dır. Bu dönemde PKK’nın katlettiği er, masum köy ahalisi ve çoluk çocuğun haddi hesabı yoktu. Bir dizi üst rütbeli asker de teröristlerce katledilmiştir. İnternet’e göz atılırsa ne kadar çok vatan evladı generalin şehit edildiği görülecektir. Topluma, utanma duygusu unutturulduğundan bu insanları sevenler acılarıyla baş başa bırakılmışlardır. O tarihlere ilişkin gazetelere ya da İnternet kayıtlarına bakan dehşet içinde kalır. PKK ile etkin savaşım ancak büyük kayıplar verdikten sonra başlayabildi. Bu alanda Silahlı Kuvvetlerin başarıları da cahil politikacıların, kimi aşâğılık aydınların ve yetenezsiz sivillerin tutarsız davranışları sonucunda PKK terörünü sona erdirmeye yeterli olmadı.

1990’lı yıllarda Cumhuriyet Türkiye’si de çok acı kayıplar vermiştir. Bu dönemde, Cumhuriyetin, Atatürk İlkelerinin ve laikliğin yılmaz savunucuları ve Cumhuriyetimizin göz bebeği olan sayısız aydın katledilmiştir: 31 Ocak 1990, 1961 Anayasasının mimarlarından biri olan Prof. Dr. Muammer Aksoy’un katledildiği tarihtir. 7 Mart 1990 tarihinde (ilkokul arkadaşım) gazeteci ve hukukçu Çetin Emeç; 4 Eylül 1990 tarihinde aydın ilahiyatçı Turan Dursun katledilmişlerdir. 6 Ekim 1990 tarihinde Cumhuriyet kadını laik ilahiyatçı Prof. Bahriye Üçok bir bombalı paketin patlaması sonucunda hayatını kaybetmiştir. 1990’lı yıllarda dikkatimi çeken ve beni etkileyen olaylarda biri de 2 Temmuz 1990 tarihinde Hac’ta “şeytan taşlama”ya giden 1426 hacı adayının izdiham sonucunda ezilip ölmeleriydi. Bu adayların 609’u Türk idi. Suudi Arabistan ölenler için tazminat ödenmeyeceğini, Tanrının takdirinin böyle olduğunu bildirerek işi bitiriverdi. Petrol milyarderlerinin “kamu hizmetinin eksik ve kötü ifası” gibi bir kavramlardan habersiz oldukları anlaşılıyordu.

1996 yılının “Susurluk Skandalı” da Türkiye’deki karanlık ilişkilerin ilginç bir örneğidir. Bu olay da başarıyla (!) Türk toplumuna unutturulmuştur.

Bu gürlü patırtı arasında hukuk camiamız da, şimdilerde “eski Türkiye” denilen dönemin dev hukukçularını kaybetmiştir: sevgili hocam Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya (29 Ocak 1991); Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu (23 Şubat 1992) ve Prof. Dr. Bahri Savcı (2 Kasım 1997).

1990’lı yılların sonuna doğru yaşadığım başka bir acı da 28 Şubat 1997 günü La Haye’de Avrupa Medeni Kanunu üzerine yapılan bir konferansta bana ulaştırılan sevgili annemin ölümü haberidir. Aynı tarih, Milli Güvenlik Kurulu’nun (MGK), hükümete Muhtıra verdiği tarihtir. MGK, bu Muhtıra’yla, irticai etkinliklerin yaygınlaşması üzerine Atatürk İlkelerinin ve İnkılap kanunlarının eksiksiz uygulanmasını talep etmişti. “Post modern darbe” olarak nitelenen bu tepkinin açıklanan somut nedenleri şunlardı: Erbakan’ın

12 Ocak 1997 tarihinde Başbakanlık konutunda tarikat şeyhlerine ve cemaat liderlerine iftar yemeği vermesi; memurların çalışma saatlerinin ramazan göre düzenlenmesi, Kudüs gecesi denilen gösteride birtakım eylemlerin desteklenmesi ve benzeri davranışlardı. Laikliği hedefleyen siyasal girişimlerin daha sonra Anayasa Mahkemesi'ne de taşındığı ve süreç içinde nasıl evrildiği bilinmektedir.

Yurda döndüğümde birikmiş konular üzerinde çalışmalara başlamadan başka bir konferans daveti daha aldım: Bu kez konu, somut olarak “laiklik” idi. 12-19 Mayıs 1997 tarihlerinde Granada’da (İspanya) düzenlenen konferansta din ve devlet ilişkileri tartışılacaktı. Bu alanda uzman olan hukukçularla birlikte olacaktım. İstanbul Üniversitesinden Niyazi Öktem de davet edilmişti. Konferansta Türkiye’de “din özgürlüğü ve laiklik” konusunda ilgi çeken bir sunum yaptım. Bu konularda uygulamaya benden daha fazla vakıf olan Niyazi de önemli katkılarda bulundu.

Granada’nın geçmişi, sarayın emsalsiz güzelliği, sonra “Yeniden Fetih” (Reconquest) ve bu toprakların Avrupalılara terk edilmesi, Federico Garcia Lorca’nın Granada’da katledilmesi ve o tarihlerdeki İslam uygarlığının İspanya’daki izleri üzerimizde yoğun bir etki bırakmıştı. Cordoba’yı ziyaret ettiğimde bu etki daha da yoğunlaştı. Cordoba’daki “ulu cami”nin yanına “Yeniden Fetih”ten sonra inşa edilen kilisenin basitliği bu etkiyi daha da arttırdı. Kenti gezerken Garcia Lorca’nın “Atlı” şiiri de dudaklarımdaydı: “Ay kocaman at kara, Torbamda zeytin kara, Bilirim de yolları, Varamam Kordoba’ya/Ova geçtim yel geçtim; Ay kırmızı at kara; ölüm gözler yolumu; Kordoba surlarında / Yola baktım yol uzun; Canım atım yaman atım; Etme eyleme ölüm / Varmadan Kordoba’ya”.

Karmaşık duygular içinde yurda döndüm. “Tüketici hukuku”na ilişkin sorunlar üzerinde çalışmalara başladım. Ancak, “laiklik” sorunu ve “din-devlet” ilişkileri (Religion and State) Rutherford Enstitüsü tarafından da sürekli olarak incelendiği için, “Türkiye’de İnanç ve Din Özgürlüğü”ne ilişkin tebliğimi 1-5 Ağustos 1997 tarihlerinde Paris’te düzenlenecek bir konferansa sunmak ve tartışmalara katılmak önerisiyle başka bir davet daha aldım. Bu konferansa kısıntısız bir “din özgürlüğü” savunucuları katılmaktaydı. Bunlar kural olarak “tuzu kuru” olan ve “dinsel kurallar”ın esasen devlet işlerine fiili müdahalesinin ya da etkisinin gündemde olmadığı ülkelerin hukukçuları ya da düşünürleriydi. Amerika Birleşik Devletleri’nde ya da Hollanda veya Danimarka’da sınırsız “tarikat” oluşturma özgürlüğünün veya okullarda “dinsel kurallara dayalı eğitim”in kime zararı olurdu ki? Ancak tarihi boyunca Türkiye ve özellikle Cumhuriyet Türkiye’si, irticai etkinliklerden büyük zararlar görmüştü. Türkiye’nin ve İslam dininin farklı yaklaşım ve çeşitli yorumlarına ilişkin nesnel açıklamalarda bulunup, bazı ayrımlar yapılmasının zorunlu olduğu açıklandığında, konferansa katılanların bir kısmının rahatsız olduğu seziliyordu. Genel olarak “Din ve Devlet İlişkileri” alanında uzman olan bazı meslektaşlar Türkiye’deki kısıtlamaları ve “öğretim birliği”ne ilişkin düzenlemeleri sadece dinlemekle geçiştiriyor; bu gibi “önlemler”in Cumhuriyet’in korunması için gerekli olduğunu anlamış görünmüyorlardı.

1997 yılının Eylül ayında bir kez daha İspanya’ya girmek gerekti. Bu kez yolumuz Coruña idi. Yeni bir konferansta “din ve devlet ilişkileri” bir kez daha tartışıldı. Anladığım kadarıyla laik Cumhuriyet’in korunması ve kollanmasına ilişkin açıklamalarım çok sempatik bulunmadığımdan daha sonra yıllarda bu konularla ilgili toplantılara nadiren davet edildim. Coruña’ya eşim Ünver’le beraber gitmiştik. Bu vesileyle ona Granada’daki ihtişamı göstermek fırsatını bulduğum için çok keyifliydim. Ayrıca, yolumuz üzerinde bulunan Sevilla’da da iki gün geçirmek bizi mutlu etmişti.

Eylül ayının son günlerinde Strasbourg’a gitmemiz gerekti. 29 Eylül günü, Klingenthal’de düzenlenen bir törende sevgili kızımız Bikem’in anısına genç bir Fransız grafikere “The Bikem Memorial Award”u (Bikem Anısı Ödülü) sunacaktık. Organizasyonu Avrupa Konseyi eski Hukuk İşleri Müdürü Fritz Hondius yapmıştı; içimizde Bikem’i kaybetmiş olmanın acısı hala canlı olmakla beraber, onun anısına yabancı bir genç grafikere ödül vermenin onurunu da yaşamaktaydık.

1997 Kasım’ında, “Bikem B. Özsunay Grafik Tasarım Vakfı” olarak, “Hukuk İlmî Milletlerarası Birliği” (Association Internationale des Sciences Juridique; AISJ) ve Birliğin Türk Milli Komitesiyle birlikte İstanbul’da “Colloquium on Legal Protection of Fine Arts and Graphic Design in the Age of Internet” konulu bir Kolokyum düzenlemiştik. İnternet çağında güzel sanatların ve grafik tasarımın korunmasına yönelik çözümler ve gelişmeleri ele alan bu Kolokyum büyük bir ilgi çekti. Kolokyum’a Prof. André Francon (Fransa), Prof. Gabriel Garcia Cantero (İspanya), Prof. Hein Kötz (Almanya), Prof. Ysolde Gendreau (Kanada) ve Prof. Silke von Levinski (Almanya) ve Prof. Jane Ginsburg (Columbia Üniversitesi) tebliğ sunarak katıldılar. Bendeniz, Dr. Jur. Gürsel Üstün, Prof. Erden Kuntalp/ Doç. Dr. Ali Dural da çeşitli konularda Türk hukukuna ilişkin açıklamalar içeren tebliğler sunduk. Kolokyuma sunulan tebliğlerde sanatçının manevi haklarının, çoğaltma hakkının, eserin İnternet’te yayınlanması hakkının ve grafik tasarım bakımından “software”in korunmasına ilişkin sorunlar incelenmekteydi. Tebliğler, 2005 yılında bir kitap olarak yayımlandı: “Colloquium on Legal Protection of Fine Arts and Graphic Design in the Age of Internet” / “Colloque sur la protection juridique des beaux-arts et de l’art graphiques a l’ere d’Internet”, İstanbul November 5-7, 1997. Böylece Türk hukukuna ufak bir katkıda bulunmuş oluyorduk.

1998 yılında akademik çalışmalarımı büyük ölçüde Avrupa Konseyi’ndeki CDBI’; “asli üyesi” olduğum “Milletlerarası Mukayeseli Hukuk Akademisi” (AIDC) ile “Uluslararası Biyoetik Derneği”nin (International Bioethics Association) etkinliklerine katılımlarda bulunmakla sürdürdüm.

1998 yılının benim için önemli olayı, 26 Temmuz-1 Ağustos 1998 tarihlerinde “Milletlerarası Mukayeseli Hukuk Akademisi” (AIDC) tarafından Bristol’de düzenlenecek XV. uluslararası kongresi idi. Kongrenin konularından biri de tıbbi araştırmalarda kişinin korunması’na (protection of person in medical research) ilişkindi. Bu sorun, CDBI’in çalışma alanlarından biriydi ve Komitemizce, Oviedo Sözleşmesinin

eki ve tamamlayıcısı olarak bir Ek Protokol tasarısı üzerinde çalışmalar yapılmaktaydı. CDBI üyesi olarak konuyu çok iyi bildiğimden “tıbbi araştırmalarda bireyin korunması” konusuna ilişkin “genel rapor”u hazırlama görevi bana verildi. Bu konuyla ilgili olarak Belçika’dan Prof. H. Nys, Almanya’dan E. Deutsch, Hollanda’dan Prof. E. Hondius, İsviçre’den D. Sprumont, Yunanistan’dan I. Kriari-Catranis ve P. Agallopoulou değerli raporlar sunmuşlardı. Türkiye’den kimse çağırma cevap vermediğinden Türk ulusal raporunu da ben hazırlamıştım. Genel Raporda, ulusal raporların ışığında, insanlar üzerindeki tıbbi araştırmaların hukuksal dayanaklarını, bu araştırmaların yapılabilmesine ilişkin koşulları, tıbbi araştırmalarda embriyo ve cenin ile “zayıf durumda olan; zedelenebilir kişiler”in (vulnerable persons; örneğin hamile kadınlar, hükümlüler, savaş esirleri vb.) korunmasına ilişkin önlemleri ve söz konusu araştırmaların sebep olduğu zararlar nedeniyle hukuki sorumluluğa ilişkin sorunları ayrıntılarıyla inceledim. Genel Raporum büyük bir beğeni kazandı. Bir süre sonra da Avrupa Konseyi tarafından da çoğaltılarak ilgili delegelere dağıtıldı (CoE, CDBI/INF (98) 12). Mutlu olmuştum.

1998 yılı Ekim’inde CDBI’nin toplantısı vardı. Strasbourg’daki toplantıya katıldıktan sonra, Kasım ayında biyoetik sorunlarla ilgili başka bir toplantı için Tokyo’ya gitmem gerekti. Toplantı “Uluslararası Biyoetik Derneği” (International Bioethics Association) tarafından düzenlenmişti; biyoloji ve tıbbın uygulanmasındaki yeni gelişmelerin incelenmesine yönelikti. “Hekimin ve Hastaneleri Hukuki Sorumluluğu” konusunda sunduğum tebliğ tartışılırken dikkatimi çeken hususlardan biri de bazı Türk doktorları gibi; bazı Japon doktorlarının da hekim ile hasta arasında “sözleşmesel bir hukuksal ilişki”nin varlığından bahsetmeleriydi. Oysa birçok hukuk düzeninde hastanın, hekime gitmesiyle bir “tıbbi tedavi sözleşmesi” (medical treatment agreement) kurulmaktaydı; bu sözleşmeye Alman hukukunda “Hekim Sözleşmesi” (Arztvertrag) denmekteydi. Ancak ne ad verilirse verilsin “doktor” ile “hasta” arasında bir “sözleşmesel bağ”ın oluştuğu kesindi. Taraflar arasındaki ilişkiler bu sözleşme çerçevesinde, “sözleşmeler hukuku”nun ilke ve kurallarına göre belirlenmekteydi. Bir akşam yemeğinde masamızdaki Japon doktorlara bu konuda verdiğim bilgiler ilgiyle karşılandı. Ertesi sabah nazik bir Japon doktorun oteldeki odama göndermiş olduğu zarif hediye bir takdir belirtisi anlamına gelmekteydi. Hediyem, Japon içkisi saki için kullanılan dört küçük bardaktı.

1990’lı yıllarla ilgili olarak dikkatimi çeken ve düşünülmesi gereken bazı olaylar daha vardı: Birincisi, kara sularını 12 mile çıkarmak için hazırlık yapan Yunanistan’a karşı, bunun bir “savaş nedeni” (“casus belli”) sayılacağına ilişkin TBMM kararıydı. İkincisi, kendisine Atatürk Ödülü verilmesine karar verilen Nelson Mandela’nın, Türkiye’deki insan hakları ihlallerini ileri sürerek ödülü reddetmesiydi (8 Nisan 1992). Üçüncüsü Turgut Özal’ın, Türkiye’de başarıyla yapılan prostat ameliyatı için devlet hesabına Houston’daki hastaneye (Texas) gitmesiydi. Dördüncüsü, 2 Temmuz 1993 tarihinde Sivas’ta “Pir Sultan Abdal Şenliği”ne katılan aydınlardan 37’sinin kundaklanan Madımak otelinde can vermesi ve Aziz Nesin’in kıl payı kurtarılmasıydı. Dördüncüsü, New York’taki Metropolitan Müzesinin, 363 parçadan oluşan Karun Hazinesini geri vermesiydi. Beşincisi, 13 Ekim 1997 tarihli açıklamalarda Türkiye’deki 1057 radyo istasyonundan 500’ünün siyasi İslamcı ve dinci çizgide yayın yapmakta olduğunu öğrenmiş olmamdı; bunlar toplumsal bir dönüşümün hazırlıklarıydı.

2000-2010 Yılları: SSCB’nin dağılmasından sonra “Yeni Kodifikasyonlar”, Dünya halklarının yaşamını değiştiren terör olayı: 11 Eylül 2001, SECI ve UNCITRAL’daki görevlerim

SSCB’nin dağılmasından ve Yugoslavya’nın parçalanmasından sonra Marxist düzenlemelerden Kara Avrupası hukuk sistemine dönüş amacına yönelik yeni “Kanunlaştırma Hareketi” (Bağımsız Devletler Topluluğu, Estonya, eski Sovyet Cumhuriyetleri) 2000’li yılların hukuk alanındaki en önemli etkinliklerden biridir. Ayrıca güvenceli işlemlerdeki yenilikler; sözleşmelerin kurulmasında elektronik iletilerin kullanılması ve elektronik imza; uyuşmazlıkların çözümünde elektronik tahkim ve arabuluculukla ilgili gelişmeler ile tıp hukuku alanındaki ilerlemeler de 2000’li yılların ilginç görünümleridir. Çok yoğun geçen bu yıllarda Melbourne’da, Helsinki’de, Dhaka’da ve sair şehirlerde çeşitli tebliğler sundum.

2001 yılında Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü’nün istemi üzerine SECI’deki çalışmalara başladım: “Güney Doğu Avrupa İşbirliği Girişimi” (South East European Cooperative Initiative) adlı kuruluşun kısaltması olarak kullanılan SECI, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Balkan ülkeleri arasında çeşitli alanlarda işbirliği yapılmasına ilişkin bir projeydi. Ljubljana’da bulunan SECI’de benim görevim “SECI Ticari Tahkim Projesi” üzerinde çalışmaktı. SECI’nin kurucuları, bu alana özgü bir “Tahkim Sistemi”nin kurulmasını ve tahkim kurallarının oluşturulmasını istemekteydi. SECI uzmanlar kurulu, ilk toplantısında hakemlerin eğitimi ve yetiştirilmesiyle görevli Komisyon başkanlığına beni seçmişlerdi.

SECI toplantısından döndüğümde Macaristan Cumhurbaşkanı Ferenc Madl’ın İstanbul’a geleceğini öğrendim. Madl, benim Strasbourg’da “Faculté Internationale”den arkadaşım. Macaristan’ın AB’ye üye olmasına ilişkin süreçle ilgili olarak neler yapıldığını anlatacaktı.

Elektronik Sözleşmelere ilişkin çalışmalarım nedeniyle Nisan 2001’de Tunus’ta düzenlenen “Internet Law” konulu konferans için bir sunum yapmak üzere Tunus’a gittim. Konu benim için de düzenleyenler için de çok yeniydi; öğreniyor ve öğretiyordum. Yurda döndüğümde bu sunumu “e-Ticaret” başlığı altında 9 Eylül Hukuk Fakültesinde düzenlenen bir konferansta da yineledim.

Tıp Hukuku alanındaki çalışmalarım nedeniyle tıp çevrelerince tanındığım için tıpçılar (hekimler ve tıp hocaları) tarafından kurulan derneklerin konferanslarına da davet edilmekteydim. Bunlardan biri de 25-26 Haziran 2001 tarihlerinde Samsun’da gerçekleştirilecekti. Benden “ötanazi” (acısız ölüm) alanındaki yeni gelişmeler hakkında bir sunum yapılması istenmişti. Avrupa Konseyi’nde CDBI üyesi olarak bu alandaki yeni gelişmeleri çok iyi biliyordum.

Eylül 2001’de Ünver’le beraber Almanya’da, Freiburg/Br’de bir kongreyi izlemekteydik. 11 Eylül Olayı (New York’taki Dünya Ticaret Merkezine yönelik saldırı ve diğer iki saldırı) biz orada iken vuku buldu. Haber, toplantıya bir bomba gibi düşmüştü. Alman hukukçuları gibi; yabancı meslektaşları olarak bizler de şaşkınlık içinde idik. Herkes ABD’deki yakınları için kaygılıydı. Kongreyle ilgili çeşitli çalışmalar iptal edilmişti ve herkes bir şekilde New York’tan haber alma çabasıydı. ABD’nin 11 Eylül Olayının intikamı almak için kısa bir süre sonra askeri güç kullanacağını; teröristler temizlenirken çocuk çocuk birçok masum sivilin can vermek zorunda kalacağını ve bundan böyle Dünya halklarının yeni bir döneme gireceğini çok iyi algılamaktaydık. Karmakarışık duygular içinden yurda döndük. ABD, bir süre sonra Irak’ın “kitle imha silahı” ürettiği yalanıyla harekâta girişip, ülkenin gelir kaynakları üzerine çöreklenmiş; askerlerine Mezopotamya Müzesini talan ettirmiştir, binlerce kültür varlıkları çalınmış ya da kaybolmuştur.

2003 yılında mesleki etkinliklerimle ilgili iki olay önem taşımaktaydı: Birincisi, Freiburg/Br’den Prof. Dr. Gerhard Hochloch’u konferans vermek üzere 2003 Mayıs’ında İstanbul’a davet etmemdi. Hochloch, İTO’da Alman sözleşmeler hukukundaki (BGB) yeni gelişmeler hakkında ilginç bir konuşma yaptı. Diğer olay ise, mayıs ayının sonuna doğru “din ve devlet ilişkileri” (Religion and State) alanındaki gelişmelerin ele alınacağı bir toplantıya Türkiye’deki laiklik uygulamaları konusunda bir konuşma yapmak üzere benim de Aix-En-Provence ve Marsilya’ya davet edilmiş olmamdı. Ortada kalan sorunlar için diğer bir toplantı da aralık ayında Budapeşte’de düzenlenmişti.

2005 yılının Nisan ayında UNESCO’nun Biyoetikle ilgili toplantıları için Türkiye temsilcilerinden biri olarak Paris’e gitmem istenmişti. Aynı ay içinde Dubrovnik’te CDBI’in önemli bir toplantısı olduğundan aşırı çalışmaktan yorulmuştum. UNESCO’nun diğer toplantısı da haziran ayı içinde yapılacaktı. Raporların yazılması kural olarak benden istendiği için benim çalışmalarım toplantıyla sona ermemekte; raporun hazırlanmasıyla için konuların, sorunların ve çözümlerin en az daha bir hafta hafızada canlı tutulması gerekmektedir.

2005 yılının ağustos ayında “Uluslararası Tıp Kongresi” (International Congress on Medical Law) için Seoul’e davet edilmiştim. Bir bildiriyle Kongreye katıldım. Ağustos ayının sonunda ise, Prof. Kobayashi’nin davet üzerine Tokyo’ya uçtum. Kobayashi emekli olacağından onun için bir tören düzenlenmişti. Çıkarılacak Armağan’a bir yazı hazırlamıştım.

2006 yılı da biri tahkimle ilgili (Mart 2006, Miami); diğeri “tıp hukuku”na ilişkin (Ağustos 2006, Toulouse) iki toplantı için sunum hazırlıkları yapmakla geçti. Tahkim toplantısından New York’a dönerken Richmond üzerinden aktarma yapmam gerekti. Yol uzamıştı, ama bana da Edgar Allan Poe’nun yaşadığı evi ve Amerikan İç Savaşının cereyan ettiği yerleri görme imkânı sağlanmıştı.

Eylül 2007’de “Uluslararası Usul Hukuku Kongresi” için Bahia’ya (Brezilya) gittik. Geçmişte Afrika’dan Amerikalara getirilen kölelerin tahliye istasyonlarından biri olan Bahia insanda garip duygular yaratan bir kentti. Tahliye istasyonlarının fiziksel durumu, insanların nasıl birer canavar olabileceğinin

ilginç bir örneği idi. Bunu Abu Dhabi ve Belgrad mesleki seyahatleri izledi.

2009 yılı benim için tahkim konularının ağırlıklı olduğu bir çalışma dönemi idi. Milano ve Barcelona’da çalışmalarım oldu. AISJ, Güney Afrika’da Stellenbosch’da bir konferans düzenlemişti; AISJ yönetiminde olduğum için burada da çeşitli temasların yapılması benden istenmişti. Stellenbosch üniversitesinin ve özellikle hukuk fakültesinin çok kaliteli bir öğretim kurumu olduğunu bu vesileyle öğrenmiştim.

Bu arada yeni göreve daha başladım: Dışişleri Bakanlığı ile İTO arasında yapılan bir mutabakat üzerine UNCITRAL toplantıları için Türkiye delegesi olarak atanmıştım. Masraflarım İTO tarafından karşılanacak; Dışişleri Bakanlığı da UNCITRAL Sekreteriyasına resmi delege olduğumu bildirecekti. Bu atamayı haber alınca birden Amerikalı hukukçu Don Wallace, Jr.’ın (International Law Center) benimle yapmış olduğu bir konuşmayı hatırladım. Don Wallace, ABD delegesi olarak UNCITRAL’ın çeşitli Çalışma Gruplarında (Working Party) aktifti; bana da Türkiye’nin UNCITRAL’de layık olduğu gibi temsil edilmediğini hatırlatmıştı. Şimdi yük üstümdeydi. Acaba bu görevi layıkıyla yapabilecek miydim? Bu kaygılar içinde WG II, WG III ve WG VI toplantılarına katılmaya başladım.

2010 yılında bir yandan hakem olarak çeşitli tahkim yargılamalarında bulunuyor; diğeri yandan da akademik etkinlikleri yoğun bir şekilde sürdürüyordum. Nisan ayında Viyana’da “Avusturya-Türk Hukuk Haftası”nı gerçekleştirmiştik; mayıs ayında ise, AISJ ile birlikte İstanbul’da bir “Spor Hukuku Konferansı” düzenlemiştik.

“Milletlerarası Mukayeseli Hukuk Akademisi”nin temmuz ayında Washington D.C.’de düzenlediği Kongreye de, oğlum Murat Özsunay’la birlikte hazırladığımız “Türkiye’de Yabancı Yatırımlara İlişkin Sorunlar” konulu bir tebliğ ile katılmıştık. Washington D.C. Kongresinde ayrıca AISJ’nin Genel Toplantısı da yapılmıştı; oybirliğiyle AISJ’nin başkanlığına getirilmiştim. Bu bizim için önemli bir aşama sayılabirdi.

Zira şimdiye kadar hiçbir Türk üye AISJ Başkanı olarak seçilmiş değildi. Bundan sonra AISJ Başkanı sıfatıyla çeşitli toplantılara davet ediliyordum.

Tahkim çalışmalarım süregelmekteydi. Çek Tahkim Merkeziyle ilişkiler kurmuştuk. Eylül ayında Odessa’da (o zaman Ukrayna) düzenlenen bir toplantıdan sonra, Milano’da da tahkimde mahkemelerinin tahkime yardımı konusunda bir ISPRAMED toplantısına katılmışım. (ISPRAMED, Akdeniz ülkelerine özgü bir tahkim sistemi oluşturulması amacıyla İtalyan’lar tarafından kurulmuş bir kuruluştur).

UNCITRAL WG VI’daki çalışmalar somut sonuçlar vermeye başlamıştı. “Güvenceli İşlemler Hakkında Yasakoyma Kılavuzu”nu (Legislative Guide on Secured Transactions, 2010), Kılavuza ilişkin “Terminoloji ve Tavsiyeler”i (Terminology and Recommendations, 2009) tamamlamıştık. Bunların ardından “Fikri Mülkiyet Hakları Üzerindeki Güvence Haklarına İlişkin Ek”i (Supplement on Security Rights in Intellectual Property, 2011) de çıkarmıştık. Ayrıca “Güvence Hakları Sicilinin Uygulanmasına İlişkin Kılavuzu” da (UNCITRAL Guide on the Implementation of a Security Rights Registry, 2014) bitirerek ilgili çevrelerin kullanımına sunmuştu. Son olarak da “Güvenceli İşlemler Hakkında UNCITRAL Model Kanunu” (Model Law on Secured Transactions), 2016) ve Model Kanunun uygulanmasına ilişkin bir “Kılavuz”u da (UNCITRAL Model Law on Secured Transactions Guide to Enactment) kullanıma hazır hale getirmiştim. Şimdi iş, güvenceli işlemler bakımından yeni çözümler içeren bu belgelerin ilgili çevrelere tanıtılmasına gelmişti. Bu konuda İTO bana önemli yardımlarda bulundu. 6 Aralık 2010 tarihinde WG VI’da metinleri kaleme alan kıdemli hukukçu S. Bazinas’ı, İtalyan hukukçusu Tosato’yu ve Kanadalı delege M. Descamps’ı İstanbul’a davet ederek yeni çözümlerin Türk hukukçularına ve iş çevrelerine tanıtılmasını sağladım. Böylece, 2010 yılını da sona erdirmiş olmuştum.

2010’den bugüne kadar: Tahkim hukuku ve AB Hukukuna ilişkin çalışmalar; UNIDROIT İlkeleri Çevirisi; Tahkim Uygulamalarının ilginç görünüşleri

Tahkim hukuku uzmanlık alanlarım içinde önemli bir yer işgal etmektedir. Uzun yıllar önce rahmetli arkadaşım Prof. Dr. Yavuz Alangoya tarafından hazırlanmış bulunan İTO Tahkim Kurallarının modernizasyonu İTO Yönetimi tarafından benden istenmişti. Bu Kuralları, revize edilmiş ICC Kuralları, Viyana Tahkim Kuralları, Milano Tahkim Kuralları ve diğer belli başlı çağdaş tahkim kurallarının ışığında modernize etme çalışmaları tarafımdan başlatılmış; deneyimli hakemlerden ve usul hukuku hocalarımdan oluşturduğum ad hoc komisyonlar vasıtasıyla modernleştirilmiş Kurallar tarafımdan kaleme alınmıştır. Bugün İTO tarafından kullanılmakta olan kuralların embriyosu tarafımdan hazırlanmış olan İTO Tahkim Kurallarıdır. Şimdiki İTOTAM Kuralları ise, benim hazırladığım kurallara dayalı olan, ancak yeniden kaleme alınmış kurallardır.

2010’lu yıllarda tahkim hukuku alanındaki önemli bir çalışmam “21. Yüzyıl Tahkim Hukukunda Üç Önemli Reform- UNCITRAL Tahkim Kuralları, 2010 Fransız Tahkim Hukuku Reformu / 2011 MTO Tahkim Kuralları” adlı eserimdir (İstanbul, 2014).

Aynı tarihlerde, Murat Özsunay’la birlikte kaleme aldığımız başka bir eser de, “International Encyclopedia of Laws” serisinde yayınlanmış olan “Intellectual Property: Turkey” adlı eserdir (şimdi güncellenmiş yeni basısı hazırlanmaktadır).

Bunların ardından AB Hukukunu açıklayan ve Türkiye-AB ilişkilerini irdeleyen bir kitabım da mevcuttur: “Avrupa Birliği Hukuku ve Türkiye-AB İlişkileri” başlıklı eser 2015 yılında yayınlanmıştır.

2010’lu yıllarda mesleki etkinliklerim bir yandan tahkim hukuku, diğer yandan da tıp hukuku alanlarında yürütülmüştür. Tahkim hukuku alanındaki çalışmalarım ise, Mayıs 2011’de düzenlemiş olduğum bir konferansta yer almıştır. UNCITRAL WG II’de İsviçre delegesi olan M. Schneider ile CEPANİ’den (Belçika) H. Verbist’in katıldıkları konferansta üçümüz tarafından UNCITRAL 2010 Kuralları incelenmiştir. Aynı yılın Eylül ayında AVRASYA (Türki Cumhuriyetler ve Asya ülkeleri) tahkim sistemleriyle ilgili olarak Batumi’de (Gürcistan) bir konferansa katılıp Türkiye’deki tahkim uygulamaları hakkında bilgi sunulmuştur.

2011 Aralık ayında ise, Murat Özsunay’la birlikte katıldığım “Zagreb Arbitration Days” toplantısında “Türk Milletlerarası Tahkim Kanunu” hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

2012 yılında “Uluslararası Usul Hukuku Derneği”nin (AIPL) Moskova Toplantısında da yine Murat Özsunay’la birlikte Türk tahkim hukukundaki (6100 sayılı HMK ve 4686 sayılı Türk Milletlerarası Tahkim Kanunu) gelişmeler hakkında sunum yapılmıştır. Onunla 2012 ve 2014 yıllarında tahkimle ilgili birçok etkinliğimiz oldu. 2012 yılında Moskova’da ve Polonya’da tebliğler sunduk. 2014 yılında Viyana’da gerçekleştirilen “XIX. Uluslararası Mukayeseli Hukuk Kongresi”ne Murat Özsunay’la birlikte “Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards: The Application of the New York Convention by National Courts” konulu bir “Milli Rapor” sunulmuştur. Prof. G. Bermann’ın Genel Raportör olduğu bu konuyla ilgili Genel Rapor ve Milli Raporlar yayımlanmıştır.

2013 yılı UNCITRAL çalışmaları bakımından verimli bir yıl olmuştur. WG II, “Antlaşmaya dayalı Yatırımcı-Devlet Tahkiminde Saydamlık Hakkında Kurallar”ı (UNCITRAL Rules on Transparency in Treaty-based Investor-State Arbitration) oluşturarak 2013 yılında Komisyona sunmuş; kısaca “UNCITRAL Saydamlık Kuralları” (Transparency Rules) adı verilen Kurallar yazın toplanan Komisyon tarafından kabul

edilmiştir. Böylece yıllardan beri süregelen çeşitli UNCITRAL Kurallarıyla ilgili çalışmaların neredeyse tümü gözümün önünde gerçekleştirilmiştir.

2016 yılında arkadaşım Prof. Hans Baade'nin ölümüne çok üzuldüm. Hans ilk öğrenimini İstanbul'da yapmış Alman asıllı bir arkadaşımızdı. II. Dünya Savaşı bittikten sonra doktorasını Almanya'da yapmış; ama akademik mesleğe ABD'nde başlamıştı. Uzunca bir süredir Texas/Austin'deki Hukuk Fakültesinde hocaydı. İyi Türkçe konuşurdu; Fakültesinin kitaplığında ise, zengin bir Türk hukuku bölümü oluşturmuştu; Türkiye'ye geldiği zaman mutlaka yeni yayınları edinir, Austin'deki kitaplığa götürürdü. Sanırım ABD'nde Türk hukukuyla ilgili en zengin kitaplık, Austin Kitaplığında Baade'nin oluşturduğu bölümdür.

2017 yılında Avrupa Konseyinde başkanlık Çek Cumhuriyeti'ne geçtiği için, Çek hükümeti “Oviedo Sözleşmesinin 20. Yıldönümü” münasebetiyle bir Konferans düzenlenmişti. Konferansta ele alınan konular içinde, “Genetik ve Genomics, Beyin Teknolojileri ve Bilgi Teknolojileri” bağlamında insan haklarına ilişkin sorunlar hararetle tartışmalara vesile oldu. Tartışmaları dikkatle izlemiş ve her alandaki yeni gelişim ve oluşumları elverdiğince izlememe karşın, yeni gelişimlerle ilgili bilgilerimin yeterli olmadığı anladım. Zamanla her şey gibi hukuk sorunları da değişmekteydi; on yıllar öncesi çalışmalar yetersiz kalıyor, bilgilerin sürekli olarak yenilenmesi gerekiyordu.

2018 Nisan'ında “Avusturya-Türk Hukuk Haftası” (Österreichisch-Türkische Juristenwoche) Viyana'da yapıldı; tebliğ konum Yanıltıcı ve Mukayeseli Reklamlar idi.

Yine Nisan'da New York Sözleşmesinin 60. Yıldönümü münasebetiyle Loyola Üniversitesi tarafından Sevilla'da düzenlenen Uluslararası Konferansa Murat Özsunay'la birlikte sunduğumuz tebliğin konusu ise New York Sözleşmesine Göre Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve İcrasına Karşı Kamu Düzeni idi.

2018 yılı UNCITRAL çalışmaları bakımından da çok verimli olmuştu: WG II, kendisine verilen görevi başarıyla tamamlamış; “Arbuluculuk Sonucunda Yapılan Uluslararası Sulh Anlaşmalarının İcrası Hakkında Sözleşme” ve “Model Kanun”u kabul edilebilecek duruma getirmişti. “Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation”, UNCITRAL'in 2018 Temmuzunda gerçekleştirilen 51. Toplantısında kabul edilmiş ve Ağustos 2019 içinde Singapur'da imzaya açılmasına karar verilmişti. Sözleşme, Türkiye tarafından anlayamadığım nedenlerle alelacele benimsenmiş; 2019 Ağustosunda düzenlenen törende imza edilmiş ve 7282 sayılı Kanunla da onaylanarak yürürlüğe girmişti. Oysa Sözleşmenin ilgili çevrelerce daha ayrıntılı olarak incelenmesinin ve hukukumuzun yakın olduğu devletlerin tutumlarının izlenmesinden sonra onaylanmasının daha makul olacağını düşünmekteydim. Her neyse! İmza Törenine WG II'deki tüm delegeler davet edilmişti; ancak Adalet Bakanlığımızdan bana herhangi bir çağrı yapılmadığından; törene Singapur hükümetinin davetlisi olarak katılmaktaydım.

2018 yılında mesleki çalışmalarım ile ilgili önemli bir olay daha oldu. Ukrayna Tahkim Merkezinin (ICAC) “Yabancı Hakemler Listesi”ne seçtiğim bildirmekte ve ayrıca 4 Ekim 2018 tarihinde Kiev'de düzenlenecek bir toplantıya da davet edilmekteydim. Bu toplantı için “The New York Convention as an Effective Multilateral Instrument in the Field of International Commercial Arbitration” (Uluslararası Ticari Tahkim Alanında Çok Taraflı Etkin bir Araç Olarak New York Sözleşmesi) konusunda bir tebliğ sunmamın mümkün olup olmadığı da sorulmaktaydı. Bu öneriyi kabul ettim ve tebliği hazırladım. Toplantıda Ukrayna'nın ve “Bağımsız Devletler Topluluğu”nun seçkin hukukçularından New York Sözleşmesiyle ilgili açıklamaları dinlemek bu alandaki bilgilerime önemli bir katkıda bulundu. O toplantıyı hatırladıkça şimdilerdeki anlamsız bir savaşta Ukrayna'nın alt yapısının her geçen gün yok edilmesini üzüntüyle izlemekteyim.

2018 yılının son günü hayatımda önemli noktaların atıldığı bir tarihtir. Avrupa Konseyinde CDBIO'daki görevimden ve UNCITRAL Çalışma Gruplarındaki üyeliklerden ayrıldım. İÜHF'den emekliliğim sonrasında 15 yıl ders verdiğim İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesini bırakarak Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesine “misafir akademisyen” sıfatıyla dahil oldum. Burada seçmiş dersler vermekteyim.

2020 yılında Covid-19'un etkilerini de evde çalışarak ve önemli ölçüde İtalyan edebiyatıyla ilgilenerek “hasarsız” atlarmaya çalıştım. Diğer meslektaşlar gibi, Covid-19'un bana da miras bıraktığı “online öğretim” ve toplantılarla maalesef yıldızım hiç barışmadı, hayata bu tarz “yabancılaşma”yı bir türlü benimseyemedim. Ama yapacak bir şey de yok. Hayatta birçok şeyi “kabullenmek” gerekiyor; ben de bu görünümü kabullenmiş durumdayım.

2020 yılında bitirdiğim en faydalı işlerden biri de “UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016”nın Türkçeye kazandırılmasıydı. “UNIDROIT İlkeleri” oğlum Murat Özsunay ile benim tarafından Türkçeye çevrilmiş; “Açıklamalar”ın çevirileri ise, ikimiz de dahil olmak üzere, çoğunluğunu araştırma görevlileri ve doçentlerden oluşturduğum bir meslektaş grubunca yapılmıştır. Uluslararası Ticari Sözleşmeler için UNIDROIT İlkeleri 2016, İstanbul, Oniki Levha, 2016, 462 sayfa).

Halen oğlum Murat'ın katkılarıyla “Amerikan Hukuk Sistemine Giriş” ve “CAS Tahkim Yargılaması” konularında iki kitabı bitirmek üzereyim. “Asli üye” sıfatıyla “Milletlerarası Mukayeseli Hukuk Akademisi”nde (AIDC); “muhabir üye” sıfatıyla da “UNIDROIT” ile “Alman Mukayeseli Hukuk Derneği”nde (Deutsche Gesellschaft für Rechtsvergleichung) aktif durumdayım. Çalışmalarımın bir bölümünü de New York'ta “Fordham Law School”da sürdürüyorum.

2023: Hesaplaşma ve Son Sözler

Anılar özetlenirken veya daha kapsamlı bir otobiyografi kitap kaleme alınırken insan üstesinden kolayca gelemeyeceği bir sorunla karşılaşılıyor: “gerçekleri oldukları gibi aktarma”ya çalışırken, “kendini

övmekten kaçınmak” sorunuyla. Tanık olduğunuz ve yaşadığınız olayları aktarır veya nesnel “gerçekler”i belirtirken ne zaman “kendinizi övme”ye başladığınızı fark etmeniz bir ustalık işi. Ama “mütevazı” olmaya çalışırken, hiçbir çıkar gözetmeksizin kendinizi vererek; belki de aşarak başardığımız işleri oldukları gibi belirtememek de akıl kârı değil. Bu zorluk nasıl aşıllacak? Bir de “başkaları”nın dahil olduğu olaylarda kınamada ya da suçlamada bulunurken artık hayatta olmayan veya kendisini savunamayacak durumdaki kişilere haksızlık yapmama düşüncesi de -hele hukukçu- insanı bayağı tedirgin ediyor.

Bu uzunca otobiyografiyi bu düşüncelerle kaleme aldım; olanaklar elverdiği ölçüde objektif olmaya çalışarak yaşayıp gördüklerimi aktarmaya ve bu arada bazı mesajlar da vermeye çalıştım. Anlattıklarımın büyük bölümü, bireylerin “genel yaşam alanı”na dahil olan olgular ya da etkinlikler, isteyenin çoğunu basit araştırmalarla bulup ortaya çıkarabileceği şeyler. Bir bölümü de, “özel yaşam alanı”mıza, yani sadece bize yakın olanların (eşin dostun) bilebileceği olgular. (Burada “özel yaşam” terimini Amerikan hukukunun “privacy” (mahremiyet; gizlilik) kavramından farklı olarak kullanmaktayım.) Anlattıklarımında, bireyin “Çin duvarları”yla çevrili “gizlilik alanı”na hiç girmedim. Ama hesaplaşma tamamlanırken şimdi biraz da “privacy” denilen bu alandan aktarmalar yapmak istiyorum:

Hukuk uygulaması yaparken “avukatlığı” pek sevmedim; kural olarak “doğru insanlar”ın haklarının gerektiği şekilde sağlanamamasından ve yargı mekanizmasının ağır işlemeden hep üzüntü duydum. Gecikmiş adaletin, adalet olmadığı doğrudur (Delayed justice is not justice).

Uluslararası tahkim uygulamalarında ise hakem mahkemelerinde (kurul, panel) birlikte olduğum hakemlerin büyük bölümü bilgili, deneyimli ve namuslu kişilerdi. Onlardan önemli şeyler öğrendim. Bunlar içinde S Lazareff’i (Fransız), Julian Lew’u (İngiliz), M. Schneider’i (İsviçreli), W. Wiegand’ı (Alman-İsviçreli), P. Karrer’i (İsviçreli) ve F. Matscher’i (Avusturyalı) sevgi ve saygıyla hatırlarım.

Görerek ve yaşayarak öğrendiğim şeyler şunlar: Darwin’in “evrim” (evolution) kuramına; varoluşçuların “yabancılaşma” (alienation) kavramına; Marx’ın da “artık değer” yorumuna inanırım. Ancak yaşama Marxist açıdan değil, “hümanist açıdan” bakmaktayım. “Varoluşçuluk”un anlayış ve yorumlarını benimsemiş bulunmaktayım.

Sürekli olarak Erich Fromm, Herbert Marcuse, Bertrand Russell’ı okurum. Freud yerine Gustav Jung’u tercih ediyorum. “Jung psikolojisi”nin doğru olduğunu düşünmekteyim.

Fransız ve Rus edebiyatını severim: A. Camus, A. France, Stendhal, G. Duhamel, A. De Saint-Exupéry ve yeni kuşak Fransız yazarlarını beğenirim. Rus edebiyatında Dostoyevski, Tolstoy, Gorki ve Çehov bende önemli etkiler bırakan yazarlardır. Ancak “hayata bakış”ımın (Weltanschauung) belirlenmesinde hepsinden çok Stefan Zweig’in katkıları olduğunu önemle belirtmek isterim.

Fransız şairlerinden Charles Baudelaire, Alfred de Musset ve Paul Verlain en sevdiğim şairlerdir. İngiliz yazar ve şairlerinden W. Shakespeare ve T.S. Elliot ise de günlük hayatımın ayrılmaz kişileridir. Ruhumuzun derinliklerindeki sorunların keşfinde kim Shakespeare’den daha mahirdir?

Türk edebiyatı ve şiirine de bayılırım: Divan edebiyatında Fuzuli, Şeyh Galip ve Enderunlu Vasıf’ın mısraları hep dilimin ucundadır. Cumhuriyet dönemi şairlerinden Yahya Kemal, Nazım Hikmet, Necip Fazıl, Cahit Sıtkı ve Behçet Necatigil “başucu eserleri”mdir. Okunması zor olsa da Orhan Pamuk gerçekten “Nobel” ödülü verilecek bir yazardır. Ancak Yaşar Kemal’in, Yakup Kadri’nin ve Refik Halid’in de hakları yenilmemelidir.

Tarih bakımından, özellikle “Mısır, Yunan ve Roma tarihi” ile “yakın tarih”e meraklıyım. “Uygurlık tarihi”ne ilişkin eserleri ilgiyle okurum. “Zeitgeist” (bir dönemin düşünce ve duygu tarzı) kavramının doğruluğuna inanmaktayım.

Güzel sanatlardan özellikle resim ve müzik sanatlarıyla ilgilenirim: hem “izlenimci” (Monet); hem “dışavurumcu”yum (Kirchner). Bana güzel sanatları ve resim sanatını sevdiren resim hocalarım Kemal Zeren (ortaokul) ile Seyfi Toroy’a (lise) minnet borçluyumdur. Bach, Beethoven, Çaykovski başta Rus besteciler hayatımın ayrılmaz parçalarıdır. Ancak tarihi ve çağdaş Türk müziğiyle de ilgilenirim. Dede Efendi en fazla etkilendiğim bestecilerin başında gelmektedir.

Bu uzun otobiyografiyi Shakespeare’nin sözleri ve Behçet Necatigil’in mısralarıyla bitirmek istiyorum.

Shakespeare’nin dediği gibi, “Dünya bir sahnedir; kadın erkek bizler de sadece oyuncularız. Hepimizin sahneyi girişleri ve çıkışları var. Bazen bir kimse hayatında oyunun birden fazla parçalarını oynayabilir”.

Sanıyorum, ben “yaşam oyunu”nda pek çok parçayı oynamış olmuştum. Bunun kısmen tesadüflerin sonucu, kısmen de isteklerimle olduğunun farkındayım. Ama şunu da biliyorum: hayat kısmen elde ediliyor, kısmen de kabul ediliyor. Ne var ki, sevinçlerden çok acıların yaşanmakta olduğu bir dünyaya bir daha gelmek istemiyorum.

Necatigil’in dediği gibi:

“Yaşamışım kaç para / Mezar taşları neci? / Deli gibi sarılısam da hayata / Kalacak nesi var ki?”